

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
KRIMINAALÕIGUSE, KRIMINOLOOGIA JA KOGNITIIVSE PSÜHHOLOOGIA
ÕPPETOOL

Birgit Sisask

KANNATANU KRIMINAALMENETLUSES

Bakalaureusetöö

Juhendaja Anneli Soo

2009

Sisukord

SISSEJUHATUS	3
I. KANNATANU ÕIGUSTE PROBLEMAATIKAST.....	5
II. KRIMINAALMENETLUSÕIGUSE TEOORIAID	8
A. KRIMINAALMENETLUSÕIGUSE TEOORIAST ÜLDISELT ANDREW ASHWORTHI JÄRGI	8
B. TEOREETILISI MUDELEID.....	8
1. <i>Herbert L. Packer</i>	8
2. <i>Kent Roach</i>	10
3. <i>Douglas E. Beloof</i>	10
4. <i>John W. Stickels</i>	12
III. KANNATANU POSITSIOON KRIMINAALMENETLUSES	16
A. KANNATANU MENETLUSSE KAASAMISE VIISE	16
B. INKVISITSIOONILINE KRIMINAALMENETLUS	20
C. ROLLID VÕISTLEVA MENETLUSE VALGUSES	21
1. <i>Kannatanu kui kriminaalmenetluse pool</i>	21
2. <i>Õiguste tasakaal</i>	27
3. <i>Juhtumiuuring: Olle Kokk ja kannatanu presumptsioon</i>	33
4. <i>Karistuse mõistmine</i>	36
5. <i>Juhtumiuuring: Joosep Laiksoo</i>	40
IV. CRIME VICTIMS RIGHTS ACT (CVRA)	45
A. CVRA VÕISTLEVAS KRIMINAALMENETLUSES	46
B. VÕRDLEV KOKKUVÕTE	51
KOKKUVÕTE	52
SUMMARY.....	54
KASUTATUD KIRJANDUS.....	57
KASUTATUD NORMATIIVAKTID.....	60
KASUTATUD KOHTUPRAKTIKA.....	61

Sissejuhatus

Kriminaalmenetlusõiguse peamine eesmärk on tuvastada kurjategijaid ja nende üle kohut mõista. Seejuures on kogu kriminaalmenetluse fookus süüdistataval. Võib öelda, et kriminaalmenetluse seadustikus on enamiku normide eesmärk vähem või rohkem tagada läbi õiglase õigusemõistmise see, et süütut inimest süüdi ei mõistetak. Teine asi on aga see, mil määral peaks kriminaalmenetlus olema õiglane kannatanu jaoks: kas on õiglane see, kui kannatanul on sümbolistlik roll või peaks talle ulatuslikke (menetlus)õigusi andma. Käesolev töö uuribki kannatanu kriminaalmenetluse kaasamise aspekte.

Kannatanust kriminaalmenetluses ajendas uurima see, et kriminaalmenetlus on viimasel ajal kannatanukeskemaks muutunud¹ ja seda nii Eestis kui USA-s. Eesti puhul peegeldub see eelkõige ohvriabisüsteemides, USA-s on kannatanute õiguste eest seisjate aktiivne tegevus viinud spetsiaalse regulatsiooni vastuvõtmiseni.

Esiteks antakse käesolevas töös lühiülevaade kannatanust ajaloolises kontekstis ja tutvustatakse kannatanule kriminaalmenetluses õiguste andmise problemaatikat. Teises peatükis tutvustatakse tuntumate *common law* õigusteadlaste kriminaalmenetlusõiguse teoreetilisi mudeleid: vaadeldakse kriminaalmenetlusõiguse teooria arengut kannatanu kaasamise seisukohalt.

Edasi liigutakse töö tuuma juurde: käsitletakse kannatanu positsiooni kriminaalmenetluses. Kuigi põhirõhk on kannatanu kaasamisel kriminaalmenetluse selle võistlevuse kontekstis, on kõrvalepõikena toodud ka ülevaade kannatanust inkvisitsioonilises menetluses ning kriminaalmenetluse seadustikuga ette nähtud lihtmenetlustes.

Kannatanu positsiooni uurimise juures on põhiküsimuseks see, kas kannatanu on kriminaalmenetluses täieõiguslik pool. See viib edasi küsimuse juurde kannatanu ja süüdistatava õiguste tasakaalust. Selgitatakse nn kannatanu presumptsiooni nähtust ning selle miinuseid kajastavat Riigikohtu kriminaalkolleegiumi lahendit. Kuna kannatanu huvi kriminaalmenetluses osalemiseks piirneb tihti sooviga mõjutada karistuse mõistmist, on välja toodud ka kannatanu kaasamise plussid ja miinused karistuse mõistmise protsessi. Kannatanu positsiooni uuriva peatüki lõpetab ülevaade kannatanu tegevusest Joosep Laiksoo juhtumis.

¹ Kriminaalmenetluse kannatanukeskemaks muutumist täheldas ka justiitsminister Rein Lang oma ettekandes „Kriminaalpoliitika arengusuundade aastani 2010“ täitmise kohta 2008. aastal. Arvutivõrgus. Kättesaadav: <http://www.just.ee/40457>, 14.03.09.

Eelnimetatud kaasus valiti näitamaks kannatanu otsuseid, mis ei lähtu kuriteo objektiivsetest asjaoludest.

Võrdlusmomendi toomiseks Eesti kriminaalmenetlusõigusega valiti USA kui eesrindlik võistlevuse põhimõtte rakendaja. Neljandas peatükis ongi antud ülevaade USA-s 2004. aastal vastu võetud kannatanu õiguste regulatsioonist. Vaadeldakse ka asjakohast kohtupraktikat, mis käsitlevad kannatanu ja süüdistatava õiguste vastasseisu.

Allikmaterjalidena on kasutatud peamiselt erinevates õigusajakirjades ilmunud artikleid, teemakohast normatiivmaterjali ning kohtupraktikat. Kuna töös kasutatud kirjandus oli valdavalt võõrkeelne, on mõnel juhul õigusalsed terminid parema arusaamise huvides tõlkimata kujul sulgudes ära toodud.

I. Kannatanu õiguste problemaatikast

Kannatanu roll kriminaalmenetlusõiguses on ajaloo vältel suuresti varieerunud. Enne riiki ja ühiskondlikku kokkulepet valis kannatanu ise kurjategijale kättemaksuks sobiva viisi. Komplekssemate sotsiaalsete struktuuride nagu suguharu arenemisel kandus kättemaksu teostamine isikult grupile. Grupil oli arvuline ülekaal ja grupp oli tähtis üksus ellujäämise seisukohalt. Murrang kollektiivsesse vastutusse tuli vahetuskaubanduse ja raha näol: talioonipõhimõttele hakkas konkurentsi pakkuma sümboolne rahasumma kurjategija poolt tekitatud kahju hüvitamiseks. Seega arvutati füüsiline ja emotsionaalne kahju ümber rahasse. Keskajal hakkas riik üha enam sekkuma isikute ja kogukondade asjaajamistesse: linnade, kaubanduse ja õiguskaitseasutuste arenedes tegi riik endast ainukese vahekohtuniku vaidluste lahendamisel. Modernse riigi arenedes sai algul kannatanu kahju kompenseerivast hüvitisest riigile tulu toov trahv, mille eesmärk oli kurjategijat karistada. Nii allutati kannatanu huvid riigi kui ühiskonna suuremate murede eest seisjale.²

18. sajandi Ameerika ja Prantsuse revolutsioonide käigus võideldi suuresti selle eest, et püstitada kindel õiguslik barjäär riigi võimu ja kodaniku, sh kuriteos kahtlustatava vahele. Järgnev üksikisiku õiguste rõhutamine kallutas kriminaalmenetlusõiguse kaalu süüdistatava õiguste poole, jättes kannatanu teisejärguliseks.³

Kannatanu rolli kriminaalmenetluses kuni praeguse ajani on hästi sõnastanud USA Üheksanda Ringkonna Kohtu kohtunik Alex Kozinski, kelle arvates on kriminaalõigussüsteem tükk aega funktsioneerinud eeldusel, et kannatanud peaksid käituma nagu head viktoriaanlikud lapsed: neid on näha, aga mitte kuulda (*seen but not heard*).⁴

Seda, et kannatanut vähemalt teoreetilisel tasemel kriminaalmenetlusõiguses ignoreeritakse, näitab see, et enamik kriminaalmenetluse õpikuid ei käsitle kannatanut puuduvat teemat üldse või piirdub vaid pelga mainimisega, et kannatanu osaleb kohtumenetluses. Kuna suur osa juriste on just selliste õpikute baasil koolitatud, siis pole ime, et ettepanekut kannatanu otseseks kaasamiseks kriminaalmenetlusesse peetakse ketserlikuks. Samamoodi peetakse

² Encyclopedia of Crime and Justice. Vol 4. New York: Free Press, 1983, *sub victim*, p 1611.

³ Samas, lk 1612.

⁴ W. Patrick Kenna v United States District Court for the Central District of California, 435 F.3d 1011 (9th Cir 2006). Available: <http://cases.justia.com/us-court-of-appeals/F3/435/1011/641935/>, 22.03.09.

problemaatiliseks kannatanu kaudset kaasamist, näiteks kannatanu seletuse näol kuriteo mõju kohta.⁵

Melvin Lerner lõi õiglase maailma hüpoteesi. Selle järgi on inimestel vajadus uskuda, et nad elavad maailmas, kus nad saavad, mida on ära teeninud. Usk, et maailm on õiglane, võimaldab inimestel vastu seista füüsilisele ja sotsiaalsele keskkonnale, nagu need oleks stabiilsed ja korrakohased. Ilma sellise usuta on inimestel raske saavutada pikaajalisi eesmärke või koguni toime tulla sotsiaalsete käitumisnormidega reguleeritud igapäevaeluga. Sellises keskkonnas leiavad inimesed, et nende saatused on vastastikku sõltuvuses. Kui keegi on ebaõiglaselt kannatada saanud, siis ollakse valmis õiglust taastama. Seda saab teha kahel viisil: kannatanule kahju hüvitades või öeldes, et kannatanu oligi selle kahju ära teeninud. „Halvad“ inimesed on kahju ära teeninud. „Head“ inimesed on halva saatuse ära teeninud sellega, et nad on oma tegudes hooletud ja rumalad.⁶

Ilmselt ei oleks M. Lernerite teooriale tuginedes kohane öelda, et kannatanu ei vääri kriminaalmenetluses mingit rolli. Kriminaalmenetluse tulemina saab küll kurjategija selle, mille oli ära teeninud, kuid öelda, et kannatanu sai ka seda, mille oli ära teeninud, on juba eetilisele vastuvõetamatu. Küsimus on pigem selles, millise ulatusega õigusi kannatanule anda. Jonathan Doaki järgi on puristide hirm kannatanutele ulatuslike õiguste andmise juures see, et *ad hoc* populism asendab karmi impersonaalse kodifitseeritud kriminaalõiguse ja pretsedendiõiguse.⁷ Selliseks hirmuks ei pea tingimata alust olema. Kriminaalmenetluses saab omada väga erineva sisuga õigusi: näiteks ei pea need kannatanule erasüüdistaja rolli andma. Üks võimalus oleks panna prokurörile lisaks riigi huvide esindamisele kannatanu huvide esindamise roll. J. Doak arvab, et see oleks žongleerimine lõppastmes vastandlike rollidega.⁸

Muuhulgas tekib kannatanu õiguste ulatuse puhul küsimus sellest, kelle huvi kriminaalmenetluses kaitstakse – süüdistus esitatakse ju riigi nimel. On pakutud, et ühiseid huve tähtsustatakse peamiselt seetõttu, et kuritegevus on ühiskonnale kahjulik ning kohtu poolt rakendatavaid karistusmeetmeid vaadeldakse kuritegevuse ametliku hukkamõistuna. Subjektiivsete huvide kõrvalejätmine legitimeerib kogu kriminaalmenetlusõiguse süsteemi.⁹

⁵ E. A. O'Hara. Victim Participation in the Criminal Process. – Journal of Law and Policy, 2005, Vol 13, No 1, pp 229-230.

⁶ M. J. Lerner. D. T. Miller. Just World Research and the Attribution Process: Looking Back and Ahead. – Psychological Bulletin, 1978, Vol 85, No 5, pp 1030-1031.

⁷ J. Doak. Victims' Rights in Criminal Trials: Prospects for Participation. – Journal of Law and Society, 2005, Vol 32, No 2, p 300.

⁸ Samas, lk 307.

⁹ Samas, lk 300.

Kui üksikisikute vahelises konfliktis hakkab võimu teostama riik läbi formaliseeritud ja imperatiivsete normide, on tulemuseks kannatanu neutraliseerimine.¹⁰

Tänapäeva preventiivses karistusõiguses ei olegi traditsioonilist kannatanu subjekti. Kriminoloogiakriitikud leiavad, et kannatanu peab olema teatav mõõtestandard humaansele karistusõigusele. Nende arvates on karistusõigus end distantseerinud reaalselt puudutatud isikutest, so kurjategijatest ja kannatanutest. Selline formaalne karistusõigus täidab või püüab täita mingeid suuremaid ja abstraktsemaid eesmärke, mitte ei rahulda kannatanute ega kurjategijate huve.¹¹

Kriminaalmenetluse seadustiku (KrMS)¹² § 37 lg 3 järgi kohaldatakse menetlustoimingus kannatanule tunnistaja kohta sätestatud, kui kriminaalmenetluse seadustik ei sätesta teisiti. Kriminaalmenetluse seadustiku grammatilise tõlgendamise abil võib näha kannatanu võrdsustamist tunnistajaga. Kannatanu on kindlasti ka tunnistaja selle sõna tavapärasest tähenduses. Siiski on tal võrreldes tunnistajaga eriline puutumus kuriteoga ja seetõttu võiks ta oodata ka erilisi õigusi kriminaalmenetluses. Kannatanule õiguste andmine kriminaalmenetluses sõltub sellest, kellena või millisena teda kriminaalmenetluses nähakse.

¹⁰ P. A. Albrecht. The Functionalization of the Victim in the Criminal Justice System. – Buffalo Criminal Law Review, 1999, Vol 3, No 1, p 93.

¹¹ Samas, lk 97.

¹² Kriminaalmenetluse seadustik. 12. veebruar 2003. a – RT I 2003, 27, 166; RT I 2008, 52, 288.

II. Kriminaalmenetlusõiguse teooriaid

A. Kriminaalmenetlusõiguse teooriatest üldiselt Andrew Ashworthi järgi¹³

Restoratiivse õiguse paradigma üldine eesmärk on saavutada rahu ja tasakaal ühiskonnas, so kannatanute ja kurjategijate vahel. Seega on lepitusel kannatanu ja kurjategija vahel kriminaalmenetluses keskne roll. Selleks peavad kannatanul olema ulatuslikud õigused. Kuid restoratiivne õigus tunnustab ka ühiskonna heaolu taastamist ning sel juhul peab otsustajaks olema kohus. Veel näeb restoratiivse õiguse paradigma ette, et prokurör esindab kannatanu huve suhteliselt konventsionaalselt, taotlede vajadusel kohtult kahjuhüvitist ja kaitset.

Karistamise paradigma on vastupidine arusaam. Riigi esmahuviks on süüdistuse esitamine ja kurjategija karistamine. Kahjuhüvitise nõudmine on tegelikult eraõiguslik probleem, kuid praktilistest kaalutlustest lähtuvalt on see tsiviilhagina kriminaalmenetlusse toodud. Põhiline on see, et karistamine on nõ tehing riigi ja kurjategija vahel ning kannatanu seisukohad ei loe rohkem kui kohtuniku või mõne muu kõrvalseisja arvamus. Ilmselt mõtleb A. Ashworth, et kannatanul ei ole mingit erilist huvi või seisukohta; on riik ja kurjategija ning kohtunik, kes rakendab kriminaalmenetlusõigust.

B. Teoreetilisi mudeleid

Kriminaalmenetlusõiguse süsteemis tehtavate otsuste ja seal toimivate protsesside seletamiseks on õigusteadlased loonud erinevaid teoreetilisi mudeleid. Alljärgnevalt on toodud nelja *common law* õigusteadlase seisukoht, alustades varajasemast.

1. Herbert L. Packer

1964. aastal tutvustas Herbert L. Packer oma kahte kriminaalmenetluse mudelit: kuritegevuse kontrolli mudel (*crime control model*) ja õiglase õigusemõistmise mudel (*due process model*). Kuritegevuse kontrolli mudeli järgi on kriminaalmenetluse olulisim funktsioon kuritegevuse vähendamine.¹⁴ *Summa summarum* on kriminaalmenetlus sotsiaalse vabaduse garant. Viimase

¹³ A. Ashworth. *The Criminal Process : An Evaluative Study*. Oxford: Clarendon Press, 1995, pp 34-36.

¹⁴ H. L. Packer. *Two Models of the Criminal Process*. – *University of Pennsylvania Law Review*, 1964, Vol 113, No 1, p 9.

tagamiseks on tarvis võimalikult efektiivset kahtlustatavate väljasõelumist, süü väljaselgitamist ja karistusi. Kuritegevuse kontrolli mudeli edukaks toimimiseks on vaja saavutada kõrge kurjategijate tabamise ja süüdimõistmise tase, kuid seda väga suures mastaabis vähese ressursiga. Loevad kiirus ja lõplikkus: kiirus sõltub informaaalsusest ja ühetaolisusest; lõplikkus aga vaidlustamisvõimaluste minimaliseerimisest. Kriminaalmenetluses ei tohi olla tseremoniaalsete rituaalide virvarri, mis ei too kriminaalasja menetlemisele mingit kasu.¹⁵ Arvatavasti viitab H. L. Packer sellega muuhulgas kannatanule, keda *a priori* peetakse liiga emotsionaalseks ja seetõttu ebaratsionaalseks.

Kohtuväliseid menetlusi (so uurimisasutuses, nt politseis) tuleb eelistada kohtumenetlustele, informaaalseid formaalsetele¹⁶. Lisaks ühetaolisus: rutiinsed stereotüüpsed protseduurid on suure hulga kuritegude menetlemisel hädavajalikud. Metafoorina võiks tuua konveierliini, kus liiniäärsed töötajad teevad vajalikke operatsioone, mis lõpuks viib valmistoodanguni.¹⁷ Kriminaalmenetluses on nõ valmistoodanguks asja lõplik lahendamine.

Kui kuritegevuse kontrolli mudel sarnaneb konveierliinile, siis õiglase õigusemõistmise mudel meenutab takistusrada. Iga järgnev menetlusstaadium kujutab endast takistust süüdistatava kandmisele edasisse protsessi.¹⁸ Õiglase õigusemõistmise mudel nõuab igasuguste vigade preventiooni ja elimineerimist nii suures ulatuses kui võimalik. Vastupidiselt kuritegevuse kontrolli mudelile lükkab see tagasi kõik efektiivsuse nõuded, mis vähegi süsteemi usaldusväärust negatiivselt mõjutavad. Õiglase õigusemõistmise mudel meenutab tehast, mis olulise osa oma sisendist pühendab kvaliteedikontrollile. See omakorda vähendab väljundi kvantiteeti.¹⁹ Selle kõige juures tähendab nn kvaliteedikontroll esmajoones süüdistatavale – mitte kannatanule – menetlusõiguste tagamist.

Stigmatiseerimise ja vabadusekaotuse sümbioosi vaadeldakse isiku põhiõiguste suurima riivena riigi poolt. Just isiku riigi sunnivõimule allutamise potentsiaali tõttu peab kriminaalmenetlus olema allutatud kontrollile ja ettevaatusabinõudele, mis takistavad sel maksimaalse efektiivsusega töötamast. Seega loobub õiglase õigusemõistmise mudel teatud ulatuses süsteemi efektiivsusest, et vältida isikute rõhumist. Efektiivsuse piirangutena on muuhulgas vaadeldavad kahekordse karistamise keeld ning süüvõime eitamine süüdimatute ja

¹⁵ Samas, lk 10-11.

¹⁶ Kui võrrelda kriminaalmenetluse seadustikus sätestatud lihtmenetlusi üldmenetlusega, siis tuleb esimesi (eriti kokkuleppemenetlust) samuti pidada kohtuväliseks ja pigem informaaalseks menetluseks.

¹⁷ H. L. Packer (viide 14), lk 10-11.

¹⁸ Samas, lk 13.

¹⁹ Samas, lk 15.

laste puhul.²⁰ Karistusseadustiku (KarS)²¹ § 33 järgi on süüvõimeline vähemalt neljateistaastane laps.

Seega näeme, et H. L. Packeri kriminaalmenetluse teooria mudelites kannatanule kohta ei ole.

2. Kent Roach

1999. aastal lisas Kent Roach H. L. Packeri teooriale kaks kannatanu õigusi puudutavat mudelit. Et kriminaalmenetlusõiguse süsteemi ei saa taandada ühe selge tõeni, siis on vaja rohkem kui paari teoreetilist mudelit. Erinevad mudelid legitimeerivad süsteemi eri külgi.²²

K. Roachi lisatud mudelid lähtuvad kannatanu huvidest. Tema karistav kannatanu õiguste mudel toetab karistuse retributiivset ja ekspressiivset tähtsust ning vajadust arvestada süüdistatava õiguste kõrval kannatanu õigusi. Teine, mittekaristav mudel püüab vähendada viktimisatsiooni ja karistuse valu, rõhutades kuritegevuse ennetamist ja restoratiivset õigust.²³

K. Roachi teooria on põhimõtteliselt kannatanu huvideks maskeeritud restoratiivse õiguse ja karistamise paradigma. Kannatanu ja süüdistatava õiguste võrdsustamise püüu ohtudest tuleb juttu allpool.

3. Douglas E. Beloof

Samal aastal esitas Douglas E. Beloof kannatanu osaluse mudeli. Aastaid oli kriminaalmenetluses kaks väärtussüsteemi omavahel võistelnud: H. L. Packeri kuritegevuse kontrolli mudel ja õiglase õigusemõistmise mudel. D. E. Beloofi arvates on tänapäevases kriminaalmenetluses tehtavate otsuste põhjendamiseks, neist arusaamiseks ja nende seletamiseks vaja veel kolmandat mudelit. Selleks on kannatanu osaluse mudel, mis keskendubki kannatanu isikule.²⁴

Fundamentaalne põhjendus kannatanule menetlusõiguste andmiseks on vältida kaht liiki kahju: primaarset – seda, mida põhjustab kuritegu – ja sekundaarset – seda, mida võivad

²⁰ Samas, lk 16-17.

²¹ Karistusseadustik. 6. juuni 2001. a – RT I 2001, 61, 364; RT I 2009, 19, 114.

²² K. Roach. Four Models of the Criminal Process. – The Journal of Criminal Law and Criminology, 1999, Vol 89, No 2, pp 671-672.

²³ Samas, lk 673.

²⁴ D. E. Beloof. The Third Model of Criminal Process: The Victim Participation Model. – Utah Law Review, 1999, No 2, p 290.

põhjustada erinevad faktorid kuriteo menetlemisel.²⁵ Sekundaarseks ehk teiseseks viktimizeerimiseks loetakse eriti ütluste andmist ja risküsitlusel kaitsja poolt lingvistilisi trikke kasutades kannatanule nõjala taha panemist.²⁶ Siin väljendub ka kannatanu ja prokuröri kliendi-esindaja suhte sobimatus, sest pidev vastuväidete esitamine kannatanu kaitseks kaitsja „rännakute“ eest pole taktikaliselt nutikas.²⁷ Stressis kannatanu võib muidugi kohtult kaastunnet leida ja sellega süüdistust toetada, kuid kannatanu enda jaoks on selleks vaja okkiline tee läbida. Võib ka küsida, kas on ehk kasulikum mitte lasta end kohtumenetluses rünnata. Kindlalt saab väita vaid seda, et kannatanut tabab ilmselt teistkordne emotsionaalne häving, samas kui ei ole teada, kas nõmaatasa tehtud kannatanu kohtule mingis perspektiivis mõju avaldab või mitte.

Kannatanu osaluse peamine tunnus on see, et osaluse ulatus on suures osas isiku enda otsustada, ja juhtudel, mil kannatanu on kohustatud tunnistajana ütlusi andma. Kannatanu selline otsustusvabadus on võimalik, kuna prokurör säilitab kontrolli kõigi kriitiliste otsuste ja vastutuse süüdistuse üle.²⁸

Prokuröri kohalolek on vajalik, kuna ühiskonna seisukohalt on tähtis, et teatud kuritegude puhul esitataks süüdistus kannatanu osalusest sõltumata. Teiseks võib kannatanu lai otsustusvabadus – so tegelikult otsusetegijate mõjutamine nii formaalselt kui informaalselt – põhjustada sarnase süüteo toimepannute erineva kohtlemise. D. E. Beloofi arvates ongi süüdistatavate võimalik erinev kohtlemine kriminaalmenetluse eri staadiumitel mõjuvaim põhjus, miks kannatanutele osalemisõigust mitte anda.²⁹

Mudelite kollisiooni iseloomustab hästi vägistamine. Nii ühiskonna kui kannatanu enda jaoks on parem, kui kurjategija on vanglas. Siiski on täiskasvanute puhul süüdistuse esitamine peaaegu alati jäetud kannatanu enda otsustada. Isegi kui kannatanu sellise otsuse põhjusi ei austata, austatakse otsust kui sellist, kuna selle tegi kannatanu. Austatakse kannatanu väärikust ja privaatsust ning hoidutakse nn sekundaarse kahju põhjustamisest. Seega domineerib kannatanu osaluse mudel täielikult kuritegevuse kontrolli mudeli üle, mis taotleb kuritegevuse efektiivset piiramist, sh süüdistuse esitamist ja lõppastmes süüdistatava karistamist. Õiglase õigusemõistmise mudelit, mille keskmes on süüdistatava isik,

²⁵ Samas, lk 295.

²⁶ J. Doak (viide 7), lk 306.

²⁷ Samas, lk 307.

²⁸ D. E. Beloof (viide 24), lk 298-299.

²⁹ Samas, lk 299-300.

ignoreeritakse täielikult, kuna otsuselangetamine sõltub vaid kannatanu soovidest.³⁰ Vägistamise ja kannatanu-süüdistatava õiguste kokkupõrke kohta loe peatükist III C3.

Kas kriminaliseerida kuriteost mitteteatamine? See solvaks kannatanut veel enam. Keda kannatanuks lugeda? Kui ainult kahju saanud isikut, siis peaks kuriteost teatamine või mitteteatamine olema täielikult tema otsustada; võib öelda, et tegu on kannatanu vetoõigusega. Kuriteost teatamise soodustamiseks on võimalik rahaline preemia, kannatanu kaasamine kriminaalmenetlusse jmt. Selline kannatanu teatamisprivileeg õõnestab kuritegevuse kontrolli mudelit.³¹ Kannatanu vetoõigus on ühiskonna kaitse seisukohalt ohtlik. Kuriteost mitteteatamise kriminaliseerimise puhul on piir kannatanu õiguste kaitse ja riivamise ning ühiskonna õiguste kaitse ja riivamise vahel hägune.

Kuriteost teatamise soodustamine võib teadete usaldusväärsuse kahtluse alla seada ja see võib kokkuvõttes kalliks maksma minna. Näiteks võib soovimatuid lahendeid tuua rahaliste preemiate andmine kuriteost teatamise eest, kui kuritegu pole tegelikult toime pandud, aga keegi siiski kahtlustatavana kinni peetakse. Isiku kahtlustatavana kinnipidamise korral räägime kannatanu turvalisuse kaitses kahtlustatava vabadusõiguse arvelt.³² Seega tuleks kuritegudest teatamise motiveerimisel olla ettevaatlik. Näiteks materiaalsed hüved tuleks üldse välistada. Tegelikule kannatanule oleks kuriteost teatamise piisavaks stiimuliks hoopis see, kui ta teab, et edasine menetlus on tema jaoks valutu. Seetõttu tuleks kriminaalmenetlusest jätta kannatanu jaoks mulje kui turvalisest keskkonnast, kuhu pöördudes saab igakülgselt abi.

4. John W. Stickels

2008. aastal läks John W. Stickels veel kaugemale ja lõi kannatanu rahulolu mudeli. Ühest äärmusest teise: traditsiooniliselt on kannatanult pelgalt tunnistaja roll; teine ekstreemsus on talle täieliku kontrolli andmine süüdistuse üle. Millist rolli kannatanule anda, kui kaugemale minna?

J. W. Stickels viis läbi kannatanu osaluse uurimuse Texase osariigis. Eesmärk oli teada saada, kas kriminaalmenetlusõiguse süsteemi fookus on liikunud süüdistatavalt kannatanule. Andmed pärinevad vaatlustest, intervjuudest (kohtunike, kriminaalhooldusametnike,

³⁰ Samas, lk 301-302.

³¹ Samas, lk 307-308.

³² Samas, lk 308-309.

prokuröride, kaitsjate ja kannatanutega) ja dokumentidest, mis kajastavad kannatanute kaasamist kriminaalmenetlusse Travise, Hayse ja Williamsoni maakondadest Texase osariigis 2000. a jaanuarist kuni 2003. a veebruarini.³³

Uurimus näitas, et Texase kriminaalmenetlusõigus ei keskendu enam ainult süüdistatava süü kindlakstegemisele ja karistuse mõistmisele, vaid kannatanu huvide rahuldamisele, muutes süüdistatava teisejärguliseks. Toetudes kriminaalmenetluse uutele arengutele, lõi J. W. Stickels uue paradigma – kannatanu rahulolu mudeli:

- 1) kannatanust on saanud süüdistuse *de facto* osa ja ta võtab menetluses aktiivselt osa, lähendades kriminaalmenetlusõigust tsiviilkohtumenetlusele;
- 2) prokurör on kannatanu esindaja ja teeb otsuseid kannatanu huvidest lähtudes;
- 3) püüd rahuldada kannatanu huve on kriminaalmenetlusõiguse esmane vajadus.

J. W. Stickelsi kannatanu rahulolu mudeli esimene tunnus on see, et kannatanust on saanud süüdistuse *de facto* osa. Kannatanu mõju ei ole varjamatu, vaid eksisteerib märkamatu menetlusosaliste otsustes, kui kaalutletakse kannatanuga seotud asjaolusid. See, et kohus kohtleb kannatanut samamoodi nagu poolt tsiviilkohtumenetluses, ilmnes intervjuudest kohtunikega, kes määrasid igapäevaselt kaitsjoneid. Kaitsjoni määramisel oli kohtunike sõnul tähtsaim faktor kannatanu, tema kantud kahju ja tulevane ohutus. Ühe põhjenduse kohaselt arvestas kohtunik kannatanuga, kuna ta *võlgneb* kannatanule seda, et kantud kahju arvesse võtta.³⁴

Erinevused esinesid ka kannatanuga ja kannatanuta kuritegude vahel. Näiteks ühe koduvägivallajuhtumi puhul palus kaitsja rahalise kaitsjoni vähendamist. Kohtuniku sõnul põhjendasid juhtumi asjaolud (süüdistatava kirjalik tunnistus) kaitsjoni vähendamist, kuid ta peab enne siiski kannatanuga rääkima, kuna see on tema kohustus („I’ve got to do my job...“). Nimelt on Texase kriminaalmenetluse koodeksis säte, mis näeb ette kannatanuga konsulteerimise kaitsjoni määramise puhul, kuna on kohustuslik arvestada kannatanu tulevase ohutusega. Teise, nõ kannatanuta juhtumi – narkootilise aine omamine – puhul taotles kaitsja 15 000 USD suuruse kaitsjoni vähendamist 150 USD-ni, kusjuures vahetult enne seda oli eeluurimisametnik tagasi lükanud isikulise kaitsjoni taotluse. Seejärel võttis kaitsja varem eeluurimisametnikule esitatud dokumentatsiooni, esitas selle kohtunikele ning küsis: „Kuidas oleks 150-dollarilise kaitsjoniga?“. Kohtunik heitis pilgu paberitele ja vastas

³³ J. W. Stickels. The Victim Satisfaction Model of the Criminal Justice System. – Journal of Criminology and Criminal Justice Research & Education, 2008, Vol 2, No 1, p 4.

³⁴ Samas, lk 5.

„OK.“. Viimase juhtumi puhul tuleb arvestada ka seda, et süüdistatav oli eelmise kuriteo eest karistusest tingimisi vabastatud. Kuna aga narkoasjas puudus asjaoludest kannatanufaktor, siis oli kohtunikul lihtsam nõustuda kaitsja ettepanekuga.³⁵

Kannatanu rahulolu mudeli teine tunnus on see, et prokurör võtab kannatanu esindaja rolli ja langetab otsuseid kannatanu huvidest lähtudes. Kas prokurör esindab kannatanu või riigi huve? J. W. Stickels leiab, et süüdistaja ja kannatanu nõ mitteametlik kliendi-advokaadi suhe on kannatanu poolestaatuse loomulik jätk. Intervjueeritud prokurörid tunnistasid, et suures osas kriminaalasjades esitatakse selline süüdistus, mis rahuldab kannatanu eesmärgi ja huve. See osutab kliendi-advokaadi suhtele, kuna prokurör arvestab süüdistuse esitamisel muid faktoreid peale juhtumi faktiliste asjaolude ja seaduste.³⁶

Ühe juhtumi puhul esitas prokurör süüdistuse 22 kuud pärast autoõnnetuse toimumist. Põhjuseks, miks nii kaua hiljem ikkagi süüdistus esitati, mitte ei algatatud tsiviilasja, oli kannatanu isa menetluse kaasamise ulatus. Prokuröri sõnul oleks süüdistus esitatud ka ilma kannatanu isa osaluseta.³⁷ Kaitsja seevastu iseloomustas prokuröri ja kannatanu isa suhet kui kliendi-advokaadi suhet, kus advokaat esindab kliendi huve kõigi seadusega lubatud vahenditega. Kannatanu isa arvates poleks tema pealekäimiseta süüdistust esitatud.³⁸

Üldmenetlus on võrreldes kokkuleppemenetlusega ressursimahukas ja tihti on ette teada, et süüdimõistmise tõenäosus on väike. Samas ütles üks kaitsja J. W. Stickelsile, et prokurörid parem kaotavad üldmenetluses, kui et teevad kokkuleppe ja pahandavad sellega kannatanut. Kui prokurörit küsiti, kas ta on kunagi läinud kriminaalasjaga üldmenetlusesse, kuigi sobivam oleks olnud kokkuleppemenetlus, siis vastas ta, et kannatanule on üldmenetluses osalemine omaette väärtus.³⁹ Seega saavad õiguskaitseasutuste esindajad aru, et kannatanu saab kriminaalmenetlusesse kaasamisest erilist kasu, näiteks vaimset rahulolu, ja seetõttu on tal kergem leppida kriminaalmenetluse tulemiga.

J. W. Stickelsi loodud kannatanu rahulolu mudeli kolmas tunnus on see, et kannatanu huvide rahuldamine on kriminaalõigussüsteemi primaarne eesmärk. Kannatanud mõjutavad süüdistuse esitamist, sealhulgas seda, kas asja menetletakse väärteona või kuriteona. Süüdistus investeerimiskelmuses on harv, kuna selliseid asju on keeruline ja kulukas uurida.

³⁵ Samas, lk 6.

³⁶ Samas, lk 9.

³⁷ Samas, lk 9.

³⁸ Samas, lk 10.

³⁹ Samas, lk 11.

Süüdistuse esitamiseni viivad tavaliselt mõjuvad kohtuvälised põhjused. Ühel juhul oli selleks hulk kaebusi investoritelt. Kuigi prokurör mainis, et tavaliselt neid asju ei menetleta, siis sellel juhul ei jäänud muud üle.⁴⁰ Sarnase näitena võib tuua nn Bernie Madoffi juhtumi menetlemise. Et seal on tuhandeid kannatanuid, loodi nende tarvis internetileht,⁴¹ kus avaldatakse teateid võimalikest menetlustoimingutest, ja FBI nn *hot line* number. Kui selle juhtumi puhul on kannatanutele teenindusõigused⁴² igati tagatud, siis menetlusõiguste realiseerimise ulatust saab näha pärast B. Madoffile karistuse mõistmist (istung on määratud 16. juunile 2009). Igatahes ajas teade võimalikust kokkuleppele jõudmisest kannatanud tagajalgele: 10 mln USD kaotanu leiab, et kokkulepe on liiga lihtne pääsemine ning et vangi peaks panema ka B. Madoffi naise ja pojad. Viimastele süüdistust esitatud ei ole.⁴³

Teise juhtumi puhul üritas süüdistatav kannatanut kilekotiga lämmatada. Texase karistusseadustiku järgi vastab kilekott surmava relva määratlusele, kuna sellega on võimalik põhjustada raske tervisekahjustus või surm. Seega on võimalik õigusrikkumisi, mis pannakse toime kilekotti kasutades, menetleda nii kuriteona kui väärteona. Tavaliselt menetletakse selliseid asju siiski väärteokorras. Et kõnealuse juhtumi puhul ei olnud kannatanul peaaegu üldse mingeid vigastusi ja kilekoti määratlus surmava relvana on piiripealne, siis vihjab see sellele, et taaskord mõjutasid süüdistuse esitamist kohtuvälised tegurid. Kaitsja kommentaari järgi olid süüdistatav ja kannatanu lahutatud ning just vaidlemas lapse elatise ja suhtluskorra üle – kannatanu tahtnud asja menetlemist kuriteona, et seda tsiviilvaidluses vastaspoole kahjuks kasutada.⁴⁴ Kirjeldatud juhtum on hea näide sellest, miks mitte kannatanule kriminaalmenetluses ulatuslikke õigusi anda. Kannatanu ei tohiks oma otsuseid motiveerida kriminaalmenetlusväliste asjaoludega. Kui süütegu menetletakse vastavalt õiguspraktikale väärteokorras, on ühe juhtumi menetlemine kuriteona pelgalt seetõttu, et kannatanu tahab seda eraõiguslikus vaidluses argumendina ära kasutada, käsitletav isikute ebavõrdse kohtlemisena.

⁴⁰ Samas, lk 12.

⁴¹ United States v Bernard L. Madoff. Available: <http://www.usdoj.gov/usao/nys/madoff.html>, 26.03.09.

⁴² Teenindus- ja menetlusõiguste eristamise kohta vt ptk III C2.

⁴³ R. Esposito. B. Ross. Calling All Victims: Madoff Expected to Plead Guilty. – ABC News, 06.03.09. Available: <http://abcnews.go.com/Blotter/story?id=7022977&page=1>, 26.03.09.

⁴⁴ J. W. Stickels (viide 33), lk 12-13.

III. Kannatanu positsioon kriminaalmenetluses

Järgnevalt vaadeldakse kannatanu positsiooni eelkõige võistlevas kriminaalmenetluses: kas ja kui võrd on talle poole staatus antud või teisalt, kui võrd on kannatanu talle menetlusõiguste andmisega märkamatu poole staatuse saanud.

Kannatanu positsioon kriminaalmenetlusõiguses sõltub suurel määral vaatleja perspektiivist:

- a) kannatanu, kes alguses on normatiivselt neutraliseeritud, kuid siis nõrka taasavastatud;

Kannatanu „taasavastamine“ heaoluriigis on osa kogu karistusõiguse informaliseerimisest. Selline informaliseerimine pole heaks endeks.⁴⁵

- b) kannatanu portreteerituna massimeedias, kes tõmbab endale (õigus)poliitilist tähelepanu;
- c) kannatanu, kes saab teaduse uurimisobjektiks ja kriminoloogilise kriitika alguspunktiks teemal kriminaalõiguse tähendus ja funktsioon;
- d) kannatanu, kelle käitumine moodustab osa süüteost ja kellele seega kohaldatakse kriminaalõigust;
- e) nõrka nähtamatu potentsiaalne kannatanu, kes tunneb end haavatavana modernse ajastu ohtudest.⁴⁶

Kannatanute toetajate seisukoha järgi peaks kriminaalmenetluses riigi huide kõrval ka kannatanute huve arvestama, kuna kannatanu kõrvalejätmine on põhimõtteliselt ebaõiglane. Erin C. Blondel leiab, et kannatanute huide eest võitlejad nõuavad mõtlematu kannatanu kaasamist kriminaalmenetlusesse, kuna kannatanu huve oleks võimalik kaitsta ka võistleva menetluse ideoloogiat säilitades.⁴⁷

A. Kannatanu menetlusse kaasamise viise

Erika Roth toob välja kannatanu võimalikud kaasamisviisid kriminaalmenetlusesse:

- 1) kaebaja – kannatanu roll seisneb kuriteost teatamises kas politseile või prokuratuurile;

⁴⁵ P. A. Albrecht (viide 10), lk 101.

⁴⁶ Samas, lk 91.

⁴⁷ E. C. Blondel. Victims' Rights in an Adversary System. – Duke Law Journal, 2008, Vol 58, No 2, p 249.

- 2) erakaebaja (*private complainer*) – mõnede kuritegude puhul on kurjategija karistamiseks tarvis kannatanu kaebust, st selleks, et üldse kriminaalmenetlust alustada. Seega on osad kuriteod, näiteks vägistamine, karistatavad ainult kannatanupoolsel algatusel. Pärast kuriteost teatamist võib menetlus jätkuda kahel viisil: prokuratuur menetleb kriminaalasja *ex officio* ja ei vaja mingeid järgnevaid kannatanupoolseid nõusolekuid või järgneb erasüüdistusasi. Esimesel juhul ei ole kannatanul küll õigust oma kaebusest loobuda, kuid kui ta ütluste andmisest keeldub, ei ole prokuröriki midagi teha;
- 3) eraõiguslik pool (*private party*) – kannatanul on võimalik tsiviilhagi esitada. Kuid kohtunikud ei vaata kriminaalmenetluses tsiviilõiguslikke nõudeid eriti meelsasti läbi;
- 4) erasüüdistaja – kannatanu esineb kohtus nagu prokurör;

Erin Ann O'Hara ütleb, et eeldatavasti tagab riigi õigusemõistmise monopol kriminaalasjades ühiskonna stabiilsuse, üldise rahu ja proportsionaalsed karistused süüdistatavatele. Erasüüdistus ei pruugi piirduda vaid silmaga silma vastu, vaid nõuda kahte silma ühe silma vastu.⁴⁸

Riikliku süüdistaja neutraalsus tuleb kasuks eriti siis, kui mingi tegevus balansseerib karistusõiguse ja eraõiguse piiril nagu näiteks lepingurikkumise eristamisel vargusest. Samuti võib lihtne eksimus igapäevaelus mõne arvates kvalifitseeruda tapmisena (*mens rea* või siis tahtluse kindlakstegemise küsimus).⁴⁹

Erasüüdistus pole puudulik ainult seetõttu, et kannatanu võib liiga kättemaksuhimuline olla, vaid ka seepärast, et kannatanu on liiga andestav. Samuti nõuab kuriteo tuvastamine palju ressursi, mida igal kannatanul ei ole. Kuigi riikliku süüdistuse olemasolu ei välista kannatanute erinevat kohtlemist, on erinevus vähem märgatav ja võrdsuse tagamine kindlam õiguskaitsele ligipääsu näol. Erasüüdistuse tagajärjeks on see, et kurjategija jääb karistamata ja ülejäänud ühiskonnal lasub potentsiaalne risk viktimizeeritud saada. E. A. O'Hara märgib reetooriliselt, et kuritegu on ülekohus riigi vastu.⁵⁰

⁴⁸ E. A. O'Hara (viide 5), lk 236-237.

⁴⁹ Samas, lk 237.

⁵⁰ Samas, lk 238-239.

Teisest küljest vaadatuna võib ebaedukas riiklik süüdistus või halb kohtlemine ametnike poolt kannatanus tekitada tunde, et tal pole ühiskonna toetust. Seda emotsiooni võimendab seegi, et kannatanu ei saa nõ ohje enda kätte haarata.⁵¹

- 5) asenduserasüüdistaja (*substitute private prosecutor*) – kannatanu võib esineda asenduserasüüdistajana, kui tema kuriteoadet ei võetud menetlusse, uurimine lõpetati või kui prokurör otsustas süüdistust mitte esitada või juba esitatud süüdistusest loobuda;
- 6) tunnistaja – õigus olla ära kuulatud ning omapoolseid tõendeid esitada võib olla kannatanule väga oluline. Värskes Riigikohtu kriminaalkolleegiumi lahendis nr 3-1-1-5-09⁵² mõisteti süüdistatav KarS § 120 järgi süüdi põhiliselt tänu kannatanu aktiivsele tegutsemisele: nimelt salvestas ta enda ja süüdistatava vahelise telefonivestluse, kus viimane ähvardas talle autoga otsa sõita. Kasutades Tallinna Ringkonnakohtu sõnu, ei asunud kannatanu ise menetleja rolli, kuna süüdistatav tegi vastukõne vastamata jäänud kõnele. Võib arvata, et kõne salvestamise tahtlus oli kannatanul juba vastamata jäänud kõne puhul, seega ei saa tema algatust tõendite kogumisel alahinnata. Peale tõendi lubatavuse oli selles asjas küsimus ka selles, kas süüküsimust saab otsustada valdavalt kannatanu ütlustele toetudes. Riigikohtu praktika on selles osas jaataval seisukohal.

- 7) „lihtne” kannatanu.⁵³

Kriminaalmenetluse seadustik ei kata eelnimetatud kannatanu kaasamisviisidest erasüüdistaja ja asenduserasüüdistaja instituuti.

Ian Edwards pakub välja oma nägemuse kannatanu osalusõiguse jaotumisest: dispositiivne ja mittedispositiivne osalemine. Esimese puhul on kontroll kannatanu käes, otsuselangetajad (so uurimisasutused ja kohus) lähtuvad kannatanu eelistustest. Kannatanu kohustuseks on oma eelistused-huvid teatavaks teha. Sellist tihedat suhet kannatanu-otsusetegija vahel näeb teatud juhtudel ette näiteks šariaat. Šariaat annab mõrvaohvri lähedasele põhimõtteliselt valiku andestuse ja kättemaksu, st surmanuhtluse vahel. Mittedispositiivsesse kategooriasse kuuluvad konsulteerimine, infoedastus ja emotsioonide väljendamine. Konsultatsiooni puhul võib kannatanu tehtavate otsuste puhul oma arvamuse esitada ja otsuselangetaja võib seda arvestada, st kannatanu arvamus ei pruugi tulemit üldse mõjutada. Otsuselangetaja kaalub

⁵¹ Samas, lk 244.

⁵² Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 26. märtsi 2009. a otsus nr 3-1-1-5-09. – RTIII, 09.04.2009, 16, 115.

⁵³ E. Roth. Prosecution Service Function within the Hungarian Criminal Justice System. – European Journal on Criminal Policy and Research, 2008, Vol 14, No 2-3, pp 306-307.

kannatanu huve laiemas kontekstis. Infoedastuse puhul peavad otsuselangetajad kannatanult infot koguma (neil on selleks *vajadus*) ja arvesse võtma, kannatanul on kohustus infot anda. Jällegi ei pruugi kannatanult saadud info kriminaalmenetluse lõpptulemust mõjutada. Siia kuulub näiteks kannatanu seletus kuriteo mõju kohta. Neljandaks osalusvormiks on emotsioonide väljendamine, mille iseloomulikuks jooneks on vastupidiselt infoedastusele see, et kannatanul endal on tahe otsuselangetajaga suhelda. Viimastel võib ainukese kohustusena olla kannatanul emotsioonide väljendamise võimaldamine. Mõistagi pole emotsioonide väljendamine kannatanule kohustuslik. Samas pole pelgalt informatsiooni saamist võimalik lugeda osalemiseks, kannatanul ei ole mingit aktiivset rolli.⁵⁴

Põhjendusi, miks kannatanut kriminaalmenetlusele kaasata, on palju. Seadusandja ebaõnnestumine neist arusaamisel või endale teadvustamisel muudab kannatanute kaasamise regulatsiooni rakendamise problemaatiliseks ja takistab detailse protseduuri väljatöötamist. Eri põhjuste vahelised vastuolud ja mõjud viivad praktikas erinevate lahendusteni.⁵⁵ Eestis pole kannatanu kriminaalmenetlusele kaasamise problemaatilisus diskussiooni tekitanud. Samas pole Eestis ka selliseid kannatanute toetajate aktiivseid liikumisi nagu USA-s. Viimase puhul peab arvestama ka seda, et kannatanud on väga arvukas valijaskond, mistõttu nii mõnigi poliitik võib nende häältele toetudes kannatanutele soodsaid otsuseid teha.

E. A. O'Hara toob USA kannatanualaste reformide metafooriks nn baptistide ja salakauplejate näite (*baptists and bootleggers*), mis seisneb kahe vastandlike huvidega grupi koostöös seadusandlike reformide läbisurumiseks. Selle teooria järgi usuvad baptistid, et reform on vajalik moraalsel kaalutlustel; salakauplejad esindavad aga majanduslikke huve. Kahe grupi koostöös saavutatakse seda, mida üksi ei suudeta. Salakauplejad vajavad avalikku huvi püüdvat figuuri, mis teeks nende pakutud reformid populaarsemaks; baptistid vajavad oma reformide finantseerijat. Kriminaalmenetluses on nn salakauplejateks uurimisasutuste esindajad, kelle tööd takistavad ja pidurdavad süüdistatava menetlusõiguslikud garantiid. Siiski ei taotle ametnikud rahalist kasu, vaid neid võib vaadelda grupina, kes üksi mingite reformide eest seistes kahtlust äratavad. Teatavasti on ju süüdistatavale antud garantiid kaitseks riigi omavoli eest. Seega ei ole riigi esindajad kohased sümbolid kannatanu õiguste

⁵⁴ I. Edwards. An Ambiguous Participant: The Crime Victim and Criminal Justice Decision-Making –The British Journal of Criminology, 2004, Vol 44, No 6, pp 974-977.

⁵⁵ I. Edwards. Victim Participation in Sentencing: The Problems of Incoherence. – Howard Journal of Criminal Justice, 2001, Vol 40, No 1, p 45.

eest seisvate reformide läbisurumisel. Loogiliselt on kannatanud nn baptistid, kes tuletavad ühiskonnale meelde haavatavust kuritegevuse ees.⁵⁶

Kuigi riik on huvitatud rohkematest süüdimõistmistest, siis kannatanute osaluse õiguste suhtes ollakse kahtleval seisukohal. Kannatanute aktiivne osalus ohustab riigi diskretsiooniõigust ja autoriteeti, kannatanu kohalolek kriminaalmenetluses võib paljastada prokuröri strateegia.⁵⁷ Oma essee kokkuvõttes leiab E. A. O'Hara, et kannatanutele vastuseisu osutamise asemel, süüdistades neid irratsionaalsuses ja brutaalsuses, peaksid õigusteadlased ja kannatanute õiguste eest seisjad leidma viise, kuidas nn baptistid salakauplejatest lahutada.⁵⁸

B. Inkvisitsiooniline kriminaalmenetlus

Inkvisitsioonilises menetluses ei ole kriminaalmenetluse punitiivsed aspektid lahutatud tsiviilkohtumenetluse reparatiivsetest aspektidest. Paljud kontinentaalse õigussüsteemiga riigid lubavad kannatanul süüdistusega ühineda kas abiprokuröridena (*subsidiary prosecutor*) või eraõigusliku poolena (*partie civile*). Erasüüdistaja instituuti üldiselt ei lubata.⁵⁹ Empiirilised uurimused on näidanud, et kuigi paljud kannatanud tahaksid kriminaalmenetluses aktiivset rolli, on juristkond abiprokuröri instituudist informeerimisel ükskõikne või näitab suisa vastumeelt üles. Et inkvisitsioonilisel kriminaalmenetlusel ei ole võistlevale kriminaalmenetlusele omast kahepoolset struktuuri, seisneb kannatanu mittekaasamine juristkonna suhtumises kannatanusse. Eraõigusliku poole mudel näeb ette kannatanu esindaja kaasamise menetlusse eraldi poolena, kus ta saab kannatanu huve kaitsta ja kahjuhüvitusnõuet esitada.⁶⁰

Kannatanu kaasamine kriminaalmenetlusse eraõigusliku poolena jääb tsiviilnõudekeskseks ja ei taga talle sellist positsiooni, nagu tal olla võiks. Suurema kasu saajaks võib lugeda kohtusüsteemi, mis ei saa niivõrd suure koormuse osaliseks, kui see oleks tsiviilhagi esitamisel eraldi menetluses. Kohtupidamise jaoks tervikuna on selline otsustus menetlusökonomiast lähtuv, kuid iseasi on see, kas ja kuivõrd tsiviilasja arutamine oma olemuselt kriminaalkohtupidamisse – inkvisitsioonilisse või võistlevasse – sobib ja kas see mitte ei oma menetlusökonomiale vastupidist efekti. Riigikohtu kriminaalkollegium on oma

⁵⁶ E. A. O'Hara (viide 5), lk 242-243.

⁵⁷ Samas, lk 244-245.

⁵⁸ Samas, lk 247.

⁵⁹ J. Doak (viide 7), lk 308.

⁶⁰ Samas, lk 310.

lahendis nr 3-1-1-34-05⁶¹ öelnud, et kuna kriminaalmenetluse seadustik ei käsitle täpsemalt kannatanu nõudeõigust õigusvastaselt tekitatud kahju hüvitamiseks, tuleb selles osas kriminaalasja arutaval ja selle käigus tsiviilhagi lahendaval kohtul lähtuda võlaõigusseaduse vastavatest sätetest ja tsiviilkohtumenetluse põhimõtetest. Et kriminaalasju arutavad kohtunikud igapäevaselt võlaõigusseaduse või muude eraõiguslike regulatsioonidega ei tegele, siis võib nende seaduste rakendamine minna üle kivide ja kändude, nagu juhtus ka eeltoodud kriminaalasja lahendamisel esimese ja teise astme kohtutel.

C. Rollid võistleva menetluse valguses

Võistlev kriminaalmenetlus hõlmab selle kolme põhilise osalise – kohtu, prokuratuuri ja süüdistatava – põhiseaduslikke, menetlus- ja eetilisi õigusi ning kohustusi. Aga et võistlev menetlus toetub sellele, et pooled tõendavad oma seisukohti kohtu ees, välistab see autsaiderite nagu kannatanu kaasamise menetlusse.

Kannatanute toetajad ütlevad, et kannatanute kriminaalmenetlusest väljajätmine on ebaõiglane, kuna kannatanutel on *eriline huvi* kriminaalmenetluse tulemi vastu ja seega väärivad nad on huvide esindatust. Kuid võistlev menetlus ei suuda kindlustada kellegi muu kui ainult vaidluse poolte huve.⁶² Kannatanud taotleavad üldiselt kolme tüüpi reforme: selliseid, mis muudaks süüdimõistmise hõlpsamaks, selliseid, mis kindlustaks kannatanutele parema kohtlemise ja selliseid, mis tagaks kannatanule aktiivse osaluse kriminaalmenetluses.⁶³

1. Kannatanu kui kriminaalmenetluse pool

18. sajandil kirjutas William Blackstone, et rikkumisi on kahte sorti – avalikud ja erarikkumised.⁶⁴ Rikkumise olemus määrab kohase heastamiseetodi. Kuna eraõigus kaitseb isiklikke, eraõigussuhtest tulenevaid õigusi, võib isik ise oma õigusi kohtus kaitsta. Kuriteod

⁶¹ Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 27. juuni 2005. a otsus nr 3-1-1-34-05. – RTIII, 14.07.2005, 24, 252.

⁶² E. C. Blondel (viide 47), lk 239-240.

⁶³ E. A. O'Hara (viide 5), lk 244.

⁶⁴ W. Blackstone. Commentaries on the Laws of England. Vol 3, ch 1. Available: <http://www.lonang.com/exlibris/blackstone/bla-301.htm>, 16.04.09. „[...] [public wrongs] are a breach and violation of public rights and duties, which affect the whole community, considered as a community, and are distinguished by the harsher appellation of crimes and misdemeanors [...]“.

aga kahjustavad avalikku huvi ning võimulolijal – kuningal, suveräänil – lasub kohustus esitada süüdistus avalikkuse nimel.⁶⁵

20. sajandi alguse õiguslik realism hülgab range era- ja avaliku õiguse eristamise. Õigusliku realismi järgi mõjutab eraõigus avalikku õigust ja vastupidi. Seega jagab õiguslik realism kannatanute pooldajate seisukohta: süüdistuse esitamine mõjutab nii era- kui avalikke huve.⁶⁶

Puristlikust vaatepunktist on avaliku ja eraõiguse eristamine alates keskajast kunstlik. Näiteks kuritegude ja lepinguvälise kahju juhtude puhul ei ole avalike ja erahuvide eristamine nii lihtne. Kriminaal- ja tsiviilvastutuse süü, kergemeelsuse ja nn range vastutuse kontseptsioonid on kattuvad ja paljudel kuritegudel on deliktiõiguse ekvivalent. Avaliku ja eraõiguse õigusrikkumisi võib vaadelda variatsioonina piki sama süü kontiinumit.⁶⁷ J. W. Stickels arvab lausa, et kriminaalmenetlus on pseudotsiviilne.⁶⁸

Võistlevale menetlusele on iseloomulik see, et pool esindab enda huve, sh esindaja oma kliendi huve. Kui kriminaalmenetluses on poolteks, vastasteks riik (prokurör, kes esineb riigi nimel) ja süüdistatav, siis prokurör esindab avalikku huvi. Pidades riiki prokuröri „kliendiks“, peab prokurör on tegudes lähtuma riigi parimatest huvidest. Riigi huvi on kindlasti avalik huvi. Siinkohal võiks küsida, et mida tähendab määratlemata õigusmõiste avalik huvi – kas sellega on ka kannatanu huvid hõlmatud või mitte. Kui prokurör lähtub „kliendi“ parimatest huvidest, siis ei saa ta oma töö kvaliteeti kahjustamata arvestada kellegi kolmanda huvidega.

Näiteks ei ole Krooni prokurörid Inglismaal ja Wales's pidanud kannatanu huve esindama, kuid neil on laiaulatuslik avalikku huvisse juurdunud diskretsiooniõigus selle suhtes, millises ulatuses peaks kannatanu huvid mõjutama eri menetlusstaadiumidel tehtavaid otsuseid.⁶⁹ Seejuures on *common law* traditsiooniliseks maksimiks olnud see, et prokurör ei püüa mitte iga hinna eest kohtus võitu saavutada, vaid peab pigem olema kohtuminister (*minister of justice*).⁷⁰ Seega ei saa talt justkui oodata sellist viimse-veretilgani-suhtumist nagu kaitsjal on või olema peaks võistleva menetluse idee järgi.

⁶⁵ E. C. Blondel (viide 47), lk 250.

⁶⁶ Samas, lk 250-251.

⁶⁷ J. Doak (viide 7), lk 300-301.

⁶⁸ J. W. Stickels (viide 33), lk 16.

⁶⁹ J. Doak (viide 7), lk 303.

⁷⁰ Samas, lk 305-306.

Kui prokurörile lisada rida kohustusi kannatanu ees, siis kas see mitte ei tee lõppastmes kogu menetlust keerulisemaks ja ressursimahukamaks? Teine variant oleks kannatanule või tema esindajale anda suuremad volitused näiteks vabas vormis kõne näol kohtuistungil. See oleks kvalitatiivselt hoopis erinev sellest, kui kannatanu saab sõna ainult siis, kui kaitsja või prokurör teda küsitleb. Küsitlemine võimaldab kannatanu ütlusi mõjutada ja suunata.

Võistlevas kriminaalmenetluses on tunnistajad relvadeks kummagi poole käes. Viimased lihvivad tunnistajate ütlused selliseks, et need annaks parima võistleva menetluse efekti, st toetaks just konkreetse poole seisukohta. See tähendab seda, et kannatanu ei saa oma sõnadega juhtunust rääkida. J. Doak peab seda ironiliseks, kuna loogiliselt võttes peaks just kannatanu ütlustel olema võtmeroll tõe väljaselgitamiseks.⁷¹ J. Doakiga ei saa täielikult nõustuda. Võtmeroll saab kannatanu ütlustel olla vaid siis, kui need on tõesed, st täielikult moonutamata. Kannatanu olemusest tulenevalt ei ole raske aru saada, et just tema on see, kes kuriteo asjaolusid pigem halvemas valguses paista laseb.

Võistlev menetlus loob konflikti poolte ja nn kolmandate isikute vahel. Kannatanute huvide esindajad on teinud ettepaneku selliseid ebamugavaid aspekte lihtsalt ignoreerida.⁷² E. C. Blondeli arvates ei pea võistleva menetluse struktuuri kannatanute kaasamisega poolena rikkuma, kuna on olemas muud õiguslikud viisid menetlusse sekkumiseks. Võistleva menetluse põhimõtteid säilitades on kannatanul võimalik oma seisukohti esitada näiteks *amicus curiae*⁷³ instituudi abil. *Amicus curiae* formaalne võim on aga väike.⁷⁴

J. Doak märgib, et ilma radikaalse reformita pole võimalik kolmandatele isikutele võistlevas kriminaalmenetluses mingit sisulist rolli anda. Ilmselt saaks kogu kohtumenetluse struktuur muudetud, arvestades võimalust, et kannatanu esindaja kutsub oma tunnistajad ja risküsitleb ka prokuröri ja kaitsja tunnistajaid. Võistleva menetluse kahepoolne struktuur dikteerib äärmiselt võistlusliku atmosfääri, kus ei jagu ruumi emotsionaalsele traumale ja isikulisel pinnal tekkinud konfliktidele.⁷⁵

⁷¹ Samas, lk 298.

⁷² E. C. Blondel (viide 47), lk 253.

⁷³ Eesti k kohtu sõber. Erasisik või institutsioon, kes ei ole kohtuasjas osaleja, kuid taotleb kohtult luba esitada oma kokkuvõtlik seisukoht või analüüs kohtuasja võimalike ühiskondlike tagajärgede kohta. Adomeit, K. jt. Ladina-eesti õigussõnastik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2005.

⁷⁴ E. C. Blondel (viide 47), lk 254.

⁷⁵ J. Doak (viide 7), lk 297.

Kannatanu kaasamist kriminaalmenetlusesse on põhjendatud ka rituaalidega. Kannatanule sõnaõiguse andmisega loodetakse näha süüdistatava-kannatanu suhte muutumist.⁷⁶ Mäletatavasti ei tohiks H. L. Packeri teooria järgi kriminaalmenetluses üldse mingit rituaalide tseremoniat olla. Kannatanu roll on aga suuresti rituaalne. Näiteks ütles USA Üheksanda Ringkonna Kohus asjas *Kenna v US District Court* (Kenna I)⁷⁷, et kannatanule sõnaõiguse andmine võimaldab tal kohtus süüdistatavaga silmitsi seista ja talle kuriteoga tekitatud kahju näidata.

Euroopa Liidu Nõukogu raamotsus 15. märtsist 2001. a ohvrite seisundi kohta kriminaalmenetluses (2001/220/JSK)⁷⁸ nõuab artiklis 2(1) kannatanutele kriminaalõigussüsteemis tegelikku ja asjakohast osa ning nende õigustatud huvide tunnustamist. Raamotsuse 2001/220/JSK üldsätete lõige 9 ütleb, et raamotsuse sätted ei kohusta liikmesriike siiski tagama, et ohvreid koheldakse võrdselt menetlusosalistega. KrMS § 16 lg 2 järgi on kannatanu menetlusosaline.

Kannatanul on tegelik osa kriminaalmenetluses näiteks KrMS § 38 lg 1 p-s 4 sätestatud tõendite esitamise õiguse läbi. Kannatanu rolli asjakohasuse nõue raamotsuse 2001/220/JSK järgi on formaalselt täidetud, kuid sisuliselt on see siiski küsitav. Ohvriabisüsteemis on kannatanult kindlasti asjakohane roll. Kriminaalõigussüsteemis – mis, on laiem mõiste kui kriminaalmenetlus – on kannatanu roll asjakohane eelkõige osas, mil kannatanust saab kannatanu, st keegi, kelle suhtes kuritegu toime pannakse.

Kriminaalmenetluse seadustiku eelnõu 594 SE I seletuskiri⁷⁹ ütleb, et kriminaalmenetluse jaoks uue mõiste „kohtumenetluse pooled“ kasutuselevõtmine on vajalik tulenevalt võistleva kohtumenetluse juurutamisest. Võistlevas (kriminaal)kohtumenetluses on teadupärast kaks poolt – süüdistaja ja süüdistatav. Eesti kriminaalmenetlusõigus tunneb süüdistajana prokuröri. KrMS § 17 lg 1 järgi on ka kannatanu kohtumenetluse pool. Kes kannatanu siis õigupoolest on?

⁷⁶ M. M. Giannini. Equal Rights for Equal Rites?: Victim Allocution, Defendant Allocution, and the Crime Victims' Rights Act. – Yale Law & Policy Review, 2008, Vol 26, No 2, p 458.

⁷⁷ Viide 4.

⁷⁸ Euroopa Liidu Nõukogu 15. märtsi 2001. a raamotsus nr 2001/220/JSK ohvri seisundi kohta kriminaalmenetluses – EÜT L 82, 22.03.2001, lk 1 jj. Raamotsus on Euroopa Liidu lepingu artikkel 34 lg 2 punkt b järgi saavutatavat tulemust silmas pidades liikmesriikidele siduv, kuid jätab riigi asutustele vabaduse valida vorm ja meetodid; raamotsuse sätetel ei ole vahetut õiguspõhjust.

⁷⁹ Kriminaalmenetluse seadustiku eelnõu 594 SE I seletuskiri. Arvutivõrgus. Kättesaadav: <http://web.riigikogu.ee/ems/saros-bin/mgetdoc?itemid=003674541&login=proov&password=&system=ems&server=ragne11>, 06.04.09.

KrMS § 14 lg 1 järgi täidavad süüdistus- ja kaitsefunktsioone ning kriminaalasja lahendamise funktsioone eri menetlussubjektid. Selle paragrahvi määratluse järgi täidab kannatanu süüdistusfunktsiooni. Kuid Eesti kriminaalmenetlusõigus erasüüdistaja instituuti ei tunne.

Üldmenetlust, so kohtumenetlust maakohtus reguleerib kriminaalmenetluse seadustiku 10. peatükk. KrMS § 259 lg 2 järgi on eelistungist osavõtt kohustuslik ainult prokurörile ja kaitsjale; § 259 lg 3 järgi võib vajaduse korral eelistungile kutsuda ka teisi menetlusosalisi. KrMS § 270 lg 1 ja lg 2 järgi on prokuröri ja kaitsja osavõtt kohtulikust arutamisest kohustuslik. Seevastu sätestab KrMS § 271, et kui kannatanu jääb kohtuistungile ilmumata, teeb kohus pärast kohtumenetluse poolte arvamuse ärakuulamist määruse kohtuliku arutamise jätkamise või edasilükkamise kohta. Kuigi kannatanu on kohtumenetluse pool ja KrMS § 38 lg 1 p 8 järgi on tal õigus osa võtta kohtulikust arutamisest, ei pea kriminaalmenetluse seadustik tema tegelikku osalemist kohtulikul arutamisel vajalikuks.

J. Doak käsitleb kannatanu kaasamist võistlevasse kohtumenetlusesse selle struktuuri rikkumisena. Seetõttu on kannatanule kui kohtumenetluse poolele kriminaalmenetluse seadustikus antud õigused vastuolus J. Doaki seisukohaga. KrMS § 38 lg 1 p 4 järgi on kannatanul õigus tõendeid esitada. See tähendab, et nii kannatanu kui prokurör võivad tõendeid eraldi esitada. KrMS § 287 lg 1 ja § 288 lg 1 järgi võib kannatanu kui kohtumenetluse pool risküsitlusel tunnistajaid küsitleda. Vastavalt § 293 lg-le 2 võib kannatanu süüdistatavat küsitleda. Eelnimetatud kannatanu õigused ei sobi kuidagi kokku võistleva kriminaalmenetlusega. Kui traditsiooniliselt peaks kohtumenetluses vastakuti olema prokurör ja süüdistatav, siis kriminaalmenetluse seadustik paneb süüdistatava võistlema kahe süüdistaja vastu, so prokurör ja kannatanu. Huvitav on kriminaalmenetluse seadustiku loogika selles osas, et kannatanul on õigus tunnistajaid ja süüdistatavat risküsitleda. Kui kannatanu kasutab KrMS § 41 lg-s 1 sätestatud õigust ja osaleb kriminaalmenetluses esindaja kaudu, on iseasi. Aga kui juriidiliste teadmisteta kannatanul esindajat ei ole või otsustab ta KrMS § 41 lg-s 1 sätestatud silmas pidades oma esindaja kõrvalt sõna võtta, on risküsitluse läbiviimise tõenäosus nullilähedane. Veel enam, oskamatu sekkumisega võib kannatanu tegevus kogu prokuröri töö ära rikkuda. KrMS § 288 lg 5 järgi sekkub kohus risküsitlusesse, et jätta kõrvale tunnistajale esitatud küsimus, mis on lubamatu, asjakohatu või riivab tunnistaja väärikust. Kui kannatanu teostab iseseisvalt risküsitlust, siis on kohtu sekkumine tõenäolisem kui teiste kohtumenetluse poolte puhul ja see poleks menetlusökoonoomia seisukohalt õige.

KrMS § 299 lg 1 ja lg 2 järgi on kannatanul kohtuvaidluses nii sõna- kui repliigiõigus. KrMS § 300 lg 1 järgi võib kannatanu kohtuvaidluses tugineda vaid kohtulikul uurimisel uuritud tõenditele. Vastavalt KrMS § 300 lg-le 2 võib kohtunik kohtukõne katkestada, kui selles käsitletakse kriminaalasjaväliseid asjaolusid. Kannatanu osalemine kohtuvaidluses on sarnaselt risküsitluse läbiviimisega piiratud, kuna kohtunik võib tema kohtukõne katkestada. Iseasi on see, milliseid asjaolusid kohtunik kriminaalasjaväliseks peab. Laias laastus võib kriminaalasjas asjakohaseks pidada ka emotsioonide väljendamist, mis I. Edwardsi teooria järgi kuulub kannatanu mittedispositiivse osalusvormi alla.

Kohtumenetluse poolena on kannatanul õigus vaidlustada kohtuotsuseid ja määrusi. KrMS § 318 lg 1 järgi on kannatanul apellatsiooniõigus. Mõneti ebaloogiliselt ülesehitatud KrMS § 344 sätestab kannatanu kassatsiooniõiguse. Nimelt on kannatanul kassatsiooniõigus KrMS § 344 lg 2 järgi tsiviilhagisse puutuvast osas. Sellele sätestab täiendavad eeldused KrMS § 344 lg 1, mille järgi on kannatanul kassatsiooniõigus, kui tema huvides või tema vastu on kasutatud apellatsiooniõigust või kui ringkonnakohus on maakohtu otsust muutnud või selle tühistanud. Kassatsiooni esitamise õigus on kannatanul advokaadi vahendusel. Küsitav on see, miks kannatanu kassatsiooniõigus on piiratud, kuid apellatsiooniõigus mitte.⁸⁰ Teiseks on segane kriminaalmenetluse seadustiku teistmismenetluse regulatsioon. KrMS § 367 lg 1 järgi on teistmisavalduse esitamise õigus § 344 lg-s 3 nimetatud isikutel, so neil, kel on ka kassatsiooniõigus. Kannatanu kassatsiooniõigus on KrMS § 344 lg 2 järgi piiratud tsiviilhagiga: kas see piirang laieneb siis ka teistmisavalduse esitamisele? Kriminaalmenetluse seadustiku eri tõlgendamisviisid sellele vastust ei anna. Igal juhul on kannatanu edasikaebeõigus küsitav samast aspektist, mis eeltoodud tõendite esitamise ja risküsitluse õiguse puhul: süüdistatava vastasteks on põhimõtteliselt kaks süüdistusfunktsiooni täitvat kriminaalmenetluse subjekti.

Lihtmenetlustes, mille puhul kriminaalmenetluse võistlevuse printsiip ei rakendu, on kannatanu roll minimaalne. KrMS § 233 lg 1 järgi ei ole lühimenetluse kohaldamiseks kannatanu nõusolekut vaja. Kannatanu rolli vähest tähtsust lühimenetluses näitab ka § 236 lg 2, mille järgi ei takista kannatanu istungile ilmumata jäämine kriminaalasja kohtulikku arutamist ega tsiviilhagi läbivaatamist. Vastuargumendina võib tuua, et kohtulikult arutamisel peab niikuinii lähtuma kriminaalasja toimiku materjalidest: seega ei tähenda kannatanule § 237 lg-s 3 antud sõnaõigus muud, kui et ta saab kinnitada juba kriminaaltoimikus olevat informatsiooni. Tõsikindlalt ei saa siiski välistada seda, et kannatanu

⁸⁰ E. Kergandberg. M. Sillaots. Kriminaalmenetlus. Tallinn: Juura, 2006, lk 425.

avaldata hoopis millegi muu kohta arvamust. Iseküsimus on ka kannatanu isikus ja selles, kuidas ta oma kohaolekuga kohtule mõju avaldata.

Kokkuleppemenetluse kohaldamisel on kannatanul selge vetoõigus: KrMS § 239 lg 2 p 4 järgi kokkuleppemenetlust ei kohaldata, kui sellega ei nõustu kannatanu või tsiviilkostja. KrMS § 243 lg 3 järgi ei või kannatanu kokkuleppemenetluse kohaldamiseks antud nõusolekust loobuda. Sama paragrahvi lõike 1 punkt 6 järgi annab kannatanu oma arvamuse karistuse liigi ja määra kohta. KrMS § 244 kannatanut kokkuleppemenetluse läbirääkimistele ei kaasa. Kolm viimati nimetatud sätet vähendavad oma koosmõjus esialgu suurena näivat kannatanu võimu mõjutada kokkuleppemenetluse lõpptulemust. Siiski võib öelda, et kannatanule sellise vetoõiguse andmine toetab tema teatavat poole staatust kriminaalmenetluses. J. W. Stickels näeb kohtunike toetust kannatanu poole staatusele selles, et kohus kontrollib saavutatud kokkulepet. See sarnanevat tsiviilkohtumenetluse kompromissi regulatsiooniga.⁸¹

Käskmenetluses ja kiirmenetluses kannatanul rolli pole. Käskmenetluses tehtud kohtuotsuse peale ei saa ka KrMS § 318 lg 3 p 3 järgi apellatsiooni esitada. Kiirmenetluses tehtud süüdimõistva kohtuotsuse peale apellatsiooni esitamine ei ole prokuratuurile lubatud. Et kannatanul selline õigus on, siis tekib küsimus kriminaalmenetluse seadustiku loogikast (vt ptk III C5 sama ebaloomilisuse kohta lühimenetluses).

2. Õiguste tasakaal

Kannatanu õiguste suurendamise ja seetõttu kriminaalõiguse reformimise vajaduse argumendina tuuakse tihti tasakaalu puudumist kannatanu ja süüdistatava õiguste vahel. Võib öelda, et praegune *status quo* on süüdistatavakeskne. Miks on kaalukauss süüdistatava poole kaldu? Miks nõuavad kannatanute õiguste eest seisjad tasakaalu saavutamist? On sellel mõni sisuline põhjendus või kasutatakse seda retoorilise võttena? Armetu kannatanu kuju võib ju edukalt kasutada poliitilise relvana uute regulatsioonide läbisurumiseks. Seejuures ei taotleta ainult kannatanutele uusi õigusi andvat regulatsiooni. Oma osa on retributiivsete eesmärkide realiseerimisel, mistõttu nn nullsummamängus kasvavad kannatanu õigused süüdistatava õiguste arvelt, näiteks asjas *Payne v Tennessee*, millest tuleb juttu allpool.

⁸¹ J. W. Stickels (viide 33), lk 7.

Tuleb eristada kannatanu menetlusõigusi ja nn teenindusõigusi (*service rights*).⁸² Menetlusõigused on seotud kriminaalmenetluse esemega. Teenindusõigused võimaldavad kannatanul kriminaalmenetlusel nõu kätt pulsil hoida, kuid ei eelda kriminaalmenetlusse sekkumist. Lihtsaim näide on kannatanu informeerimine kriminaalmenetluse käigus tehtavatest otsustest. Et kannatanule on tähtis informatsiooni saamine kriminaalmenetluse kulgemise kohta, näitas ka käesoleva töö autori praktika Tartu Ülikooli õigusteaduskonna üliõpilaste õigusbüroos. Kõne all oleva juhtumi puhul oli õiguskaitseasutuse esindaja keeldunud informatsiooni andmisest ja see päädis nn sekundaarse viktimizeerimisega. Kannatanule jäi mulje, et teda ei võeta tõsiselt.

KrMS § 38 lg 1 sätestab kannatanu menetlusõigused, millest tähtsamatena võiks nimetada kriminaalmenetluse alustamata jätmise või lõpetamise vaidlustamise õiguse, tõendite esitamise õiguse, nõusoleku andmise õiguse kokkuleppemenetluse kohaldamiseks, kokkuleppemenetluse kohaldamiseks nõusoleku andmisest keeldumise õiguse ning õiguse kohtumenetluse poolena vaidlustada kohtulahendeid. Nn teenindusõigustena sätestab KrMS § 10 lg 2 tõlgi tagamise kannatanule, kes ei valda eesti keelt, § 41 sätestab kannatanu õiguse esindajale. Teenindusõigusena on käsitletavat ka kannatanu turvalisust tagavad sätted, näiteks KrMS § 69 lg 1, mille järgi võib menetleja kannatanu kaitsmist silmas pidades korraldada kaugülekuulamist.

Teenindusõigused hõlmab peaaesjalikult restoratiivse õiguse põhimõtetest kantud regulatsioon. Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2010 punkt 28 sätestab kuriteo ohvriks langenud isikute toetamiseks kuriteoohvrite abistamise süsteemi väljatöötamise.⁸³

Praegu on ohvriabi Eestis kaht liiki: ohvriabiteenused ja riiklik hüvitis. Ohvriabiteenuse kasutamiseks ei pea olema algatatud kriminaalasja. Ohvriabi seadus sätestab riikliku ohvriabi korralduse alused, lepitusteenuse korralduse, ohvriabiteenuse osutamise raames makstava psühholoogilise abi kulu hüvitise ja kuriteoohvritele riikliku hüvitise maksmise korra.⁸⁴ Peale lepitusteenuse on tegu teenindusõigustega, mis reguleerivad kannatanu õigusi enne või pärast kriminaalmenetlust. Vägivallakuritegude ohvritele hüvitise maksmise Euroopa konventsioon,⁸⁵ mille Eesti ratifitseeris 16. novembril 2005, reguleerib konventsiooniosalise

⁸² Victims' and defendants' rights: can they be reconciled? – Legal Action Group Briefing Paper, 2005, p 3. Available: <http://www.rethinking.org.uk/informed/lagbriefing.pdf>, 16.05.09.

⁸³ Kriminaalpoliitika arengusuundade aastani 2010 heakskiitmine. 21. oktoober 2003. a – RTI, 31.10.2003, 67, 457.

⁸⁴ Ohvriabi seadus. 17. detsember 2003 – RT I 2004, 2, 3; RT I 2008, 56, 313.

⁸⁵ Vägivallakuritegude ohvritele hüvitise maksmise Euroopa konventsioon. – RTII, 13.12.2005, 32, 109.

kohustusi kuriteoohvrite teenindusõiguste võimaldamises ja sellele vastab mõistagi kannatanu õigus nendele teenindusõigustele.

Kriminaalmenetluse seadustikus jõustus restoratiivse õiguse edasikandjana lepitusmenetlus 18. veebruaril 2007. a (KrMS § 203¹). Lepitusmenetlus annab kannatanule aktiivse rolli menetluse poolena, kuigi see pole võrreldav kaasamisega kriminaalmenetlusesse. 2007. aastal kohaldati lepitusmenetlust 22 isiku ja 31 nende poolt toime pandud kuriteo suhtes.⁸⁶ 2008. aastal kohaldati lepitusmenetlust 99 kuriteo suhtes.⁸⁷

Teenindusõiguste tagamisel on oluline vältida nn teisese kahju tekkimist kuriteo menetlemisel. Seda kinnitab ka raamotsus 2001/220/JSK, mille üldsätete lõike 5 järgi tuleb ohvrite vajaduste käsitlemisel vältida sekundaarset ohvristamist.

Intuitsioonist *a'la* see on ainult õige, kui kannatanu saab sama suure sõnaõiguse kui süüdistatav kantud võrdsustavate õiguste loomise kohta ütleb I. Edwards, et intuitsioon nagu ka terve mõistus on analüütilise vahendina problemaatiline: esmapilgul sobiv, kuid lõppkokkuvõttes mitterahuldavaid tulemusi andev; see ei põhine loogilisel või põhjendatud arusaamal maailmast.⁸⁸ Küsimus on selles, kas õiguste tasakaal on *per se* hea ja tervitatav nähtus. Õiguste tasakaalustamise juures on esmalt tähtis kindlaks teha erinevate väärtuste ja huvide kaal, siis see, mida võtta ja mida jätta.⁸⁹

Süüdistatavat kaitseb riigi karistusvõimu eest rida õigusi. Üldisemalt sätestab USA konstitutsiooni⁹⁰ 5. parandus: „[...] [üheltki inimeselt] ei tohi võtta elu, vabadust ega vara, kui see ei toimu seadusega kooskõlas [...]“. USA konstitutsiooni 14. parandus sätestab: „[...] ei saa ükski osariik võtta üheltki inimeselt elu, vabadust või vara, kui see ei toimu seadusega kooskõlas [...]“. Eesti Vabariigi põhiseaduse (edaspidi põhiseadus)⁹¹ § 13 lg 1 sätestab, et igapähele on õigus riigi ja seaduse kaitsele; § 13 lg 2 sätestab, et seadus kaitseb igapähte riigivõimu omavoli eest. Põhiseaduse § 13 sätestab üldise kaitsepõhiõiguse, so õiguse riigipoolsele kaitsele.⁹² Arvestades riigi karistusvõimu monopoli, on kriminaalmenetluse

⁸⁶ Justiitsministeerium. Kuritegevus Eestis 2007. lk 116. Arvutivõrgus. Kättesaadav: <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=39939/Kuritegevus+Eestis+2007.pdf>, 14.03.09.

⁸⁷ Viide 1.

⁸⁸ I. Edwards (viide 54), lk 971.

⁸⁹ A. Ashworth (viide 13), lk 30.

⁹⁰ USA konstitutsioon kommentaaridega. Arvutivõrgus: Kättesaadav: <http://estonia.usembassy.gov/pohiseadus.php>, 22.03.09.

⁹¹ Eesti Vabariigi põhiseadus. 28. juuni 1992. a – RT 1992, 26, 349; RT I 2007, 33, 210.

⁹² Eesti Vabariigi põhiseadus: kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura, 2002, lk 125, § 13 kamm 2.

seadustikus sätestatud süüdistatava kaitseõiguste tagamise kohustus riigil. See tähendab seda, et riik on loonud kaitsenormid iseenda tegevuse ohjeldamiseks.

Süüdistatava menetlusõiguste eesmärk on teha kindlaks kuriteo tegelikult toime pannud isik. Süütu inimese karistamine ja süüdlase karistamata jätmine ei ole vaid süüdistatava õiguste rikkumine, vaid kogu ühiskonna õiguste rikkumine, sest riik jätab võimaluse järgmiste kuritegude toimepanemiseks. Samuti annavad riigi menetlusapsud signaali, et keegi meist pole väljaspool süüdimõistmise ohtu.

Süüdistatavat kaitsevad ennekõike põhiseaduse § 22 ja Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni (EIÕK)⁹³ artikkel 6 (2), mis sätestavad süütuse presumptsiooni. Kannatanu kaasamisega kriminaalmenetluse loome paratamatult *kannatanu presumptsiooni*. Süütuse presumptsioon ja kannatanu presumptsioon on aga diametraalselt erinevad kontseptsioonid.

Raamotsuse 2001/220/JSK tõlgendamist kooskõlas siseriikliku õigusega ning Euroopa Kohtu nn Pupino lahendit on Riigikohtu kriminaalkolleegium käsitlenud oma otsuses nr 3-1-1-125-06.⁹⁴ Kriminaalkolleegium märgib, et siseriiklikku õigust tuleb võimaluse korral tõlgendada viisil, et kohtueelses- ja kohtumenetluses peetaks maksimaalselt silmas kuriteoohvrite huve. Raamotsuse valguses menetlusõiguse tõlgendamisel on piiriks seaduse sõnastus ning selle ühildatavus seadusandja tahtega. Silmas tuleb pidada süüdistatava põhi- ja inimõigusi konventsiooni (so EIÕK) artikkel 6 tähenduses. Seega on kannatanu mistahes menetlusõiguste tõlgendamisel kohustuslik arvestada süüdistatava õigustega.

Põhiseaduse §-s 13 sätestatud kaitseõigus on subjektiivne põhiseaduslik õigus riigi faktilisele või normatiivsele tegevusele, mille esemeks on võrdväärsete õigussubjektide sfääride piiritlemine, nende nõuete realiseeritavus ja realiseerimine.⁹⁵ Kahtlemata on kaitseõiguse subjekt ka kannatanu kriminaalmenetluses. Probleem tekib eri subjektide kaitseõiguste realiseerimisel. Kaitseõiguste puhul on tegu kolmnurksuhtega, kus kaitstaval isikul on õigus riigi aktiivsele sekkumisele, riigil on kohustus võtta tarvitusele vastavad abinõud kolmanda isiku suhtes ning kolmandal isikul on õigus riigi mittesekumisele ehk tõrjeõigus.⁹⁶ Nagu eespool süütuse presumptsiooni ja kannatanu presumptsiooni puhul märgitud, on õigus

⁹³ Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. – RTII, 01.04.1996, 11/12, 34.

⁹⁴ Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 7. märtsi 2007. a otsus nr 3-1-1-125-06. – RTIII, 23.03.2007, 11, 85.

⁹⁵ Eesti Vabariigi põhiseadus: kommenteeritud väljaanne (viide 93), lk 125, § 13 komm 2.

⁹⁶ Samas.

sekkumisele ja mittesekkumisele vastassuunalised. Probleemi võiks lahendada proportsionaalsuse põhimõtte abil.⁹⁷ Viimase abil tuleb kaaluda erinevaid kaitstavaid õigushüvesid, mis süüdistatava puhul on näiteks põhiseaduse §-s 20 sätestatud õigus vabadusele, kannatanu puhul näiteks põhiseaduse §-s 32 nimetatud omandi puutumatus. Kriminaalmenetluse seadustik on ilmselgelt suurema kaalu andnud süüdistatava õigushüvedele.

Riigikohtu kriminaalkolleegium on oma lahendis nr 3-1-1-56-05⁹⁸ öelnud, et erinevate isikute põhiõiguste tasakaalustatud kaitse huvides on riiklikult oluline tagada, et kriminaalmenetlust alustataks ja isikut käsitletaks kuriteos kahtlustatavana alles pärast väidetava kuriteo tunnuste põhjalikku analüüsi õigusküsimustes pädeva isiku poolt. Seega on juba isiku kahtlustatavaks pidamine käsitletav põhiõiguste riivena. Kannatanule KrMS § 38 lg 1 p-s 1 antud kriminaalmenetluse alustamata jätmise või lõpetamise vaidlustamise õigus on kahtlustatava põhiõiguste riive kontekstis väga ulatuslik menetlusõigus. Samuti põhineb see õigus eeldusel, et kannatanu on tegelikult ka kannatanu, st kannatanu presumptsioonil.

Süüdistuse esitamine prokuratuuri poolt, so süüdistusakt, täidab piiritlemis- ja informatsioonifunktsiooni.⁹⁹ Seega on kannatanu kaasamine mistahes menetlustoimingutesse enne isiku süüdistatavaks kuulutamist viimase põhiõiguste suurem riive võrreldes kannatanu kaasamisega hilisematel menetlusetappidel. Kuna kohtueelses menetluses võistlevuse printsiip ei kehti, siis pole ka kannatanu tegevus sellega piiratud. On pakutud, et süütuse presumptsioon ja kuriteokahtlus on omavahel pöördvõrdelises seoses, kuna praktikas pole võimalik mõlemat samaaegselt võrdselt arvestada.¹⁰⁰ Tegelikuses tähendab pöördvõrdeline seos seda, et süütuse presumptsioon sajabrotsendiliselt ei rakendugi. Selle vastuolu ületamiseks leitakse, et süütuse presumptsiooni rakendatakse vaid selle esemelise kaitseala klassikalistes piirides.¹⁰¹ Sellest hoolimata tähendab isiku kahtlustatavana käsitamine seda, et teda peetakse nii riigi (riigiametniku) kui kahtlustuse esitamisest teadva üldsuse poolt potentsiaalselt kuriteo toime pannud isikuks. Seetõttu pole süütuse presumptsiooni esemelise kaitseala klassikalistel piiridel väga suurt sisu.

⁹⁷ Samas.

⁹⁸ Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 6. juuni 2005. a otsus nr 3-1-1-56-05. – RTIII, 01.07.2005, 22, 222.

⁹⁹ E. Kergandberg jt (viide 80), lk 223.

¹⁰⁰ Eesti Vabariigi põhiseadus: kommenteeritud väljaanne (viide 93), lk 189, § 22 komm 6.

¹⁰¹ Samas, § 22 komm 6.1. Süütuse presumptsiooni esemelise kaitseala klassikalistest piiridest tulenevalt ei tohi enne süüdimõistva kohtuotsuse jõustumist: 1) ametlikult riigi nimel kuulutada kedagi kuritegu toimepannud isikuks ja mõista isiku vastavat tegevust hukka; 2) mõista isikule kriminaalseaduses kuriteo toimepanemise eest ettenähtud karistust või muud mõjutusvahendit; 3) nõuda, et isik hakkaks tõendama oma süütust.

Kannatanu presumptsioon on selgelt väljendatud ka kriminaalmenetluse seadustiku eelnõu 594 SE I seletuskirjas. Seal räägitakse kannatanu menetlusseisundi saamise aluste muutmisest: kui varem tunnistati isik kannatanuks menetleja määrusega, siis kriminaalmenetluse seadustiku järgi on kahju saamise fakt juba iseenesest kannatanu menetlusseisundi saamise aluseks. Seega, kui iga konkreetse kriminaalasja menetlemisel on vaidluse all süüdistatava poolt tekitatud kahju, siis kannatanu puhul kehtib eeldus, et see kannatanu on tõesti *kannatanu*.

Wendy Kaminer loetleb¹⁰² kannatanutele konkretiseerimata õiguste andmise tagajärgi:

- a) ajaline surve kannatanu poolt võib viia selleni, et prokurör läheb kohtusse vajaliku ettevalmistuseta;
- b) kannatanu kohalolek istungil võib viia tunnistajate eemaldamiseni, kuna kannatanu võib tunnistaja ütlosti mõjutada;
- c) kannatanu kaasamine kokkuleppemenetluse läbirääkimistele võib viia menetluse pikenemiseni ja ehk ka vähemate süüdimõistmisteni, kuna süüdistataval on teatavasti õigus menetlusele mõistliku aja jooksul;
- d) mitme kannatanuga kriminaalasjades on lihtsalt arvamuste paljusus: näiteks üks kannatanu võib olla kokkuleppealdis, teine aga tahta asja läbivaatamist üldmenetluses.

Ka W. Kaminer märkab nn kannatanu presumptsiooni probleemi. Kui me identifitseerime kannatanu ja anname talle seadusega õigusi, siis eeldame, et kuritegu on toime pandud. Kuriteo toimepanemise fakt võib kohtuistungil vaidluse all olla, näiteks juhtumitel, kus väidetav vägistamine on toime pandud kannatanu tuttava poolt või koduvägivalla puhul, kui polegi teada, keda tegelikult kannatanuks pidada saab (küsitav enesekaitse). Teisest küljest eeldame, et end kannatanuks kuulutanud isik seda tõesti ka on.¹⁰³

W. Kaminer räägib, et kriminaalmenetluse keskmes on süüdistatav, kuna *summa summarum* on tema see, kelle tegu või tegevusetust hukka mõistetakse. Seejuures on näiteks kahtlustatavatel rida seadusjärgseid õigusi, et limiteerida riigi võimu isikute vangistamisel ja surmamisel. Võim on kergesti kuritarvitatav ja isikud ei saa end muidu efektiivselt kaitsta, kui ainult neile õiguste andmisega, mida prokurörid austama peavad. Kannatanutel on tugev moraalne õigus kaasatundlikule ja lugupidavale kohtlemisele, kuid neid ei tohiks „üle valada“ põhiseaduslike õigustega, mis kokkuvõttes oleks süüdistatavate õigustega ekvivalentne.

¹⁰² W. Kaminer. Victims Versus Suspects. – The American Prospect, 30.11.02. Available: http://www.prospect.org/cs/articles?article=victims_versus_suspects, 22.03.09.

¹⁰³ Samas.

W. Kaminer ütleb, et kannatanute vabadus ja elu ei ole kriminaalmenetluses kaalul.¹⁰⁴ Selle väitega on ta libedale teele läinud, kuna esiteks on kannatanu süüteo nõ olemuslik osa – kui poleks kannatanut, poleks ka süüdlas; on see kannatanu siis üksikisik või riik – ja teiseks on tema hüved olnud kaalul minevikus, mis paratamatult seostub tulevikuga ehk peadib kriminaalmenetlusega, kus otsustatakse süüdistatava süü või süütuse üle. Samas on W. Kamineril õigus, kui ta väidab, et kannatanutel ei tasuks oodata, et nende „tervenemine“ või muud taoline prevaleeriks süüdistatava õiguse ees vaielda vastu süüdistusele.¹⁰⁵

USA-s põhjendatakse kannatanute õiguste laiendamist muuhulgas tasakaaluvajadusega. Muutuste pooldajad räägivad, et konstitutsioon annab süüdistatavatele mitmekülge kaitse ja rea õigusi ning on ainult õiglane suurendada vastukaaluks kannatanute õigusi. Samas võib õiguste tasakaalustamine viia nn nullsummamänguni.¹⁰⁶

3. Juhtumiuring: Olle Koki ja kannatanu presumptsioon

Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 7. mai 2009. a otsus kriminaalasjas nr 3-1-1-21-09¹⁰⁷ – Olle Koki juhtum – demonstreerib kannatanu ja süüdistatava vastasseisu. Harju Maakohus (edaspidi maakohus) tunnistas Olle Koki üldmenetluses süüdi KarS § 141 lg-s 1 sätestatud teo toimepanemises. Tallinna Ringkonnakohus (edaspidi ringkonnakohus) jättis maakohu otsuse muutmata. Tegu oli nn sõna-sõna vastu situatsiooniga. Kannatanu ei pöördunud politseisse kohe pärast väidetava vägistamise toimumist, vaid hoopis poolteist kuud hiljem. Kuriteost teatamise ajendiks oli see, et kannatanu olevat teda vägistanud isiku kaubanduskeskuses ära tundud. Süüdistatav väitis, et oli kuriteosündmuse asetleidmise ajal õhtul üksi kodus. Olle Koki juhtum on kurioosne mitmest aspektist.

Madalama astmete kohtud olid süüdistatava süüdimõistmisel tuginenud peaaesjalikult kannatanu ütlustele. Seejuures ütles maakohus, et kannatanu ütlused olid järjekindlad. Järjekindlaks pidas maakohus seda, et kannatanu tundis süüdistatava ära nii kaubanduskeskuses kui ka kohtuistungil. Kahtlemata saab seda käsitleda järjepidevusena selle sõna grammatilises tähenduses, kuid Olle Koki juhtumi asjaolusid arvestades ei saa selline järjepidevus olla põhiliseks argumendiks süüdistatava süüdimõistmisel. Ka Riigikohtu kriminaalkolleegium tõdes, et ütluste järjekindlus ei välista automaatselt kannatanu

¹⁰⁴ Samas.

¹⁰⁵ Samas.

¹⁰⁶ I. Edwards (viide 55), lk 44.

¹⁰⁷ Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 7. mai 2009. a otsus nr 3-1-1-21-09.

eksimisvõimalusi kuriteosündmuse erinevate asjaolude tajumisel ja seega ka mitte nende ütluste kontrollimise vajadust.

Teiseks ütles maakohus, et puudub alus kahelda kannatanu ütluste usaldusväärsuses. Selles avaldub kannatanu presumptsioon kõige ehedamal kujul. Olle Koki juhtumi asjaolude kohaselt tundis kannatanu süüdistatava ära kaubanduskeskuses ja kinnitas seda äratundmiseks esitamisel. Siinkohal tuleb aga tähele panna, et äratundmiseks esitamist ei viidud läbi nõuetekohaselt, kuna kannatanu ei kuulatud enne äratundmiseks esitamist üle äratundmist võimaldavate tunnuste selgitamiseks. Sellest järeldub, et nii maakohus kui ringkonnakohus peavad põhimõtteliselt aktsepteeritavaks seda, et väidetav kannatanu osutab suvalisele inimesele tänavalt kui vägistajale ning et see ongi piisav toetamaks kannatanu ütluste usaldusväärsust. Seejuures pidas ringkonnakohus paljasõnaliseks süüdistatava väidet, et kannatanu teda kellegi teisega segi ajab. Objektiivselt võttes pole aga kannatanu ütlused vähem paljasõnalised. Kannatanu ei esitanud oma väidete kinnituseks ühtegi tõendit. Samas ütles ringkonnakohus, et süüdistatav pole esitanud tõendeid selle kinnituseks, et ta väidetava vägistamise õhtul üksi kodus oli. Jääb täielikult arusaamatuks, mispärast eelistati kannatanu presumptsiooni süütuse presumptsioonile. Ringkonnakohus heitis süüdistatavale ette ka seda, et ta ei osutanud ühelegi asjaolule, mis seaks kahtluse alla maakohtu järelduse selle kohta, et kannatanu tundis süüdistatavas ära tegeliku kurjategija. Antud juhtumi asjaolusid arvestades on selline etteheide absurdne ja palub süüdistataval piltlikult öeldes tõendada seda, et ta pole kaamel.

Ringkonnakohus jätkas ebaloogilisusega ka selles osas, et kannatanu teavitas juhtunust politseid alles poolteist kuud hiljem. Esmalt ütles ringkonnakohus, et kannatanu on piisavalt selgitanud pooleteisekuist viivitust. Järgnevalt väitis ringkonnakohus, et alusetu on taotleda mitmete uurimistoimingute tegemist ja nende vahendusel täiendavate tõendite kogumist seetõttu, et kriminaalmenetlust alustati hilinemisega. Eeltoodu kohta märgib Riigikohtu kriminaalkolleegium õigesti, et ringkonnakohus on süüdistatavale ette heitnud kannatanu käitumisest tingitud tõendite kogumise võimaluste vähenemist. Kriminaalmenetluse võistlevust arvestades on tõendite esitamine poolte kohustus. Olle Koki juhtumi puhul on Riigikohtu kriminaalkolleegium siiski õigustatult toonud välja selle, et ringkonnakohtu järeldus tõendite kogumata jätmise põhjendatuse kohta – kaitsja ei esitanud vastavat taotlust ei kohtueelses menetluses ega kohtus – ei ole asjakohane olukorras, kus süüdistus tugineb sisuliselt vaid ühele tõendile.

Olle Koki kaitsja viitas kassatsioonis asjakohaselt Riigikohtu kriminaalkolleegiumi varasemale lahendile nr 3-1-1-94-04,¹⁰⁸ mille järgi tuleb nn sõna-sõna vastu situatsioonides kohtul erilise tähelepanulikkusega arvestada kõigi asjaoludega, mis on kaasuse lahendamisel relevantsed ning võivad mõjutada tõendite hindamist. Nimetatud põhimõtet on maakohus ja ringkonnakohus Olle Koki juhtumi puhul rängalt rikkunud. Kannatanu presumptsiooni toetati ebamäärase tõendiga, nimelt kaubanduskeskuse turvakaamerate piltide fototabeliga. Riigikohtu kriminaalkolleegium jõudis järeldusele, et tegu on suisa lubamatu tõendiga, kuna on arusaamatu, millist tõenduslikku tähendust see omab.

Riigikohtu kriminaalkolleegium leidis, et süüdistatava süü on tõendamata ja *in dubio pro reo* põhimõttest lähtuvalt tuleb ta õigeks mõista. Seega võib väita, et Riigikohus päästis häbiväärse olukorra, kus madalama astmete kohtute arvates tuleb süüdistataval oma süütust tõendada. Vähem tähtis pole ka see, et süüdistatav viibis vahi all üle aasta, mis tähendab, et tal on riigi poolt isikule alusetult vabaduse võtmisega tekitatud kahju hüvitamise seaduse järgi õigus üsna suurele hüvitisele.

Olle Koki kahetsusväärne juhtum näitas, mis juhtub, kui kohus rakendab kannatanu presumptsiooni. Tõsikindlalt ei saa öelda, kas KarS § 141 lg-s 1 sätestatud tegu pandi toime või ei, sest paraku oli seda poolteist kuud hiljem võimatu tõendada ja seda osalt uurimisasutuste tegevusetuse tõttu. Kindlasti oleks kannatanu ütluste usaldusväärsust tõstnud see, kui ta oleks kohe pärast vägistamist politseisse pöördunud. Nagu märkis ka Riigikohtu kriminaalkolleegium, on vägistamisest teatamata jätmist kannatanu seisukohast lähtuvalt võimalik lugeda mittetaunitavaks. See on ka põhjuseks, miks kuriteost teatamist ei tohiks kriminaliseerida. Samas, kui vägistamine tegelikult ka toimus, on sellest teatamata jätmine kahjulik nii kannatanule kui ühiskonnale tervikuna, arvestades kuriteo võimalikku kordumist. *Summa summarum* ei saa kannatanule ette heita seda, et ta poolteist kuud hiljem kuriteost teatas. Mitte mingil juhul ei saa tegelikul kurjategijal tekkida õiguspärast ootust selle suhtes, et kui mingi aja jooksul pole teda tabatud, siis jääbki ta karistamata. Siiski tuleb sellise viivitusega teatamise korral väidetav kuritegu eriti põhjalikult ära tõendada; selliseid vigu nagu alama astme kohtud Olle Koki asjas tegid, ei tohiks eales teha. Igaüks peaks aru saama, millise märgi oleks ringkonnakohtu otsus Eesti õigusmaastikule jätnud, kui süüdistatava kaitsja poleks kassatsiooni esitanud, Riigikohus poleks seda mingil põhjusel menetlusse võtnud või oleks ringkonnakohtu otsus sootuks muutmata jäetud. Kivi uurimisasutuste kapsaaeda on ilmselge.

¹⁰⁸ Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 19. oktoobri 2004. a otsus nr 3-1-1-94-04. – RTIII, 09.11.2004, 27, 293.

4. Karistuse mõistmine

Kannatanute huvi kriminaalmenetluses osalemiseks seondub tihti karistuse mõistmisega. Michael M. O’Hear arvab, et kannatanu õiguste suurenemine karistuse mõistmise regulatsioonis on märgiks karistuse mõistmise „demokratiseerumisest“. Viimase halb külj väljendub näiteks selles, et kriminaalpoliitilisi otsuseid langetatakse nõ musta stsenaariumi juhtumite järgi, mille tagajärjeks on eri kuritegude ja kurjategijate vahetegemise ähmastumine. Avalikkuse surve viib jällegi süüdistatava ja kannatanu vahelise nullsummamänguni, st valitakse üks pool, kes saab kõik või mitte midagi.¹⁰⁹

Mida kannatanu kohase karistusena näeb, ei ole asjakohane, kuna kannatanu võib olla kättemaksuhimuline või andestav; nõudlik või võib hoopis hirmu tunda kurjategija ees; võib olla teadlik või mitteteadlik eri karistuse liikidest ja nende eristamise vajadusest – karistuste erinevuse ei tohi sõltuda sellistest faktoritest. Relevantsuse teooria järgi peaks aga kannatanul just laskma kohtus rääkida, kuna see mõjutab kohtu lõppotsust.¹¹⁰ A. Ashworth leiab, et kui kannatanuga konsulteerimisel selgub, et menetluse tulemi mõjutamine tema poolt on võimalik, siis tuleks seda vältida. Kannatanu osalust näeb ta positiivsena kuriteo asjaolude väljaselgitamisel. Siiski peab kindlustama, et igasugused ütlused vastaksid tõendi kriteeriumidele.¹¹¹

Kannatanu seletus kuriteo mõju kohta on lubatud paljudes *common law* jurisdiktsioonides. Kannatanu seletus ei sisalda ainult informatsiooni kahjuhüvitise kohta, vaid mõjutab karistuse mõistmist näiteks kuriteo järelmõjude detailse kirjelduse abil. Mõnedes jurisdiktsioonides nähakse ette konsultatsioonid kannatanuga enne süüdistuse esitamist või kokkuleppemenetluses kokkuleppe sõlmimist. Osad USA osariigid lähevad veel kaugemale ja lubavad kannatanul oma seletuses teha karistuseettepanek või siis lubatakse kannatanul enne karistuse mõistmist ametlikult oma ettepanekuga kohtu poole pöörduda. A. Ashworth arvab, et sellised privileegid ei tohiks lubatud olla, kuna need annavad irrelevantset informatsiooni ja/või suurendatakse nendega kannatanu lootusi. Kannatanu huvisid peaks vaatama osana avalikust huvist.¹¹²

¹⁰⁹ M. M. O’Hear. Punishment, Democracy, and Victims. – Federal Sentencing Reporter, 2006, Vol 19, No 1, pp 1-2.

¹¹⁰ M. M. Giannini (viide 76), lk 451.

¹¹¹ A. Ashworth (viide 13), lk 36.

¹¹² Samas, lk 37.

USA Ülemkohtu otsus *Payne v Tennessee*¹¹³ on verstapostiks kannatanute vaevalisel teel suuremate õiguste poole. Selle otsusega lükkas USA Ülemkohus ümber oma varasema seisukoha, millega keelati kannatanuga ja tema perekonnaga (kuriteo tagajärgede mõju jmt) seotud tõendite¹¹⁴ esitamine surmanuhtluse asjades. Võiks ju küsida, et kui süüdistataval on põhimõtteliselt võimalik piiramatult esitada oma tegu kergendavaid tõendeid, siis miks ei võiks kannatanu tõendada süüdistatava tegu raskendavaid asjaolusid õiguste tasakaalu huvides. Vastus peitub järgmises näites. Kui kahele isikule esitatakse süüdistus KarS § 113 järgi ja mõlema teo puhul on koosseisuelemendid identsed, aga ühel tapetul on perekond ja teisel mitte: kas lubada sel perekonnal, so kannatanutel, esitada tõendeid kuriteo rasketest emotsionaalsetest tagajärgedest? Kas esimese süüdistatava tegu on rohkem hukkamõistetav, sest tapetul oli perekond? Süü suurus on mõlemal süüdistataval sama. See ongi koht, kus karistusõigus võib olla kõrvalseisja jaoks distantseerunud tavapärasest loogikast. Muidugi on kohtunikul võimalik sanktsiooni alam- ja ülemmäära vahel balansseerides oma diskretsiooniõigust kasutades ja siseveendumusele tuginedes arvestada ka tapetu perekonna emotsionaalset faktorit. Otsuses *Payne v Tennessee* ütles USA Ülemkohus, et tõendid kuriteo tagajärgede kohta kannatanule ei ole mitte mõeldud võrdlevate otsuste tegemiseks, vaid need peavad näitama iga inimese unikaalsust. Küsitav on see, kuidas on võimalik isiku unikaalsust lahutada kohtulahendite võrdlevusest.

Eesti kriminaalmenetlusõigus kannatanu seletuse sarnast instituuti ei tunne. Ristküsitluse käigus võidakse siiski samalaadset infot avaldada. Samuti saab kannatanu KrMS § 299 lg 1 järgi sõna kohtuvaidluses, kuid tema kõne relevantsus peab mahtuma KrMS §-s 300 sätestatud sisulistesse piirangutesse.

I. Edwards leiab, et kannatanute kaasamine karistuse mõistmise protsessi on lõpuni põhjendamata ning et siiani on sellealaseid reforme läbi viidud seadusandja intuiitivsetel otsustel, mida on ehk mõjutanud kannatanute õiguste eest seisjate pidev surve.¹¹⁵ I. Edwards toob kannatanu kaasamise põhjenduseks neli võimalikku kategooriat:

¹¹³ *Payne v. Tennessee*, 501 U.S. 808 (1991). Available: <http://supreme.justia.com/us/501/808/case.html>, 27.03.09.

¹¹⁴ Näide prokuröri repliigist osariigi esimese astme kohtus, kust avaldub vandekohtu emotsioonidel mängimine: „[...] *No one will ever know about Lacie Jo, because she never had the chance to grow up. Her life was taken from her at the age of two years old. So, no, there won't be a high school principal to talk about Lacie Jo Christopher, and there won't be anybody to take her to her high school prom. And there won't be anybody there - there won't be her mother there or Nicholas' mother there to kiss him at night. His mother will never kiss him good night or pat him as he goes off to bed, or hold him and sing him a lullaby.*“ Osariigi ülemkohtu arvates oli prokuröri repliik relevantne süüdistatava isikliku vastutuse ja moraalse süü määratlemisel, so tema teo hukkamõistul. On vaieldav, kas kurjategijale peavad kuriteo tagajärjed ette näha olema.

¹¹⁵ I. Edwards (viide 55), lk 39.

1) karistuste parandamine;

Kannatanute kaasamine võib edendada karistuste kohasust ja efektiivsust. Seda argumenti toetavad mitu teooriat.

Retributiivse-proportsionaalse teooria põhjenduste kohaselt on kannatanule tekitatud kahju aluseks süüteo tõsiduse hindamisel. Kannatanult saadavat informatsiooni kuriteo tagajärgede kohta tuleks arvesse võtta, et saavutada täpset, proportsionaalset karistuse mõistmist. Näiteks arvab Marvin E. Wolfgang, et süüdistatava deindividuaalseerimise võiks asendada kannatanu individualiseerimisega.¹¹⁶ Eesti sanktsiooniõiguses arvestatakse süüdistatava isikut karistusseadustikus sätestatud karistust kergendavate ja raskendavate asjaolude puhul ning ka eripreventiivsetel kaalutlustel.

Andrew Von Hirschi ja Nils Jareborgi arvates saab karistuse proportsionaalsusele tugineda ainult siis, kui teo hukkamõist peegeldab seda, kui palju kurjategija isikut ja tema tegu peaks hukka mõistma. Ei loe ainult see, kui laiduväärt konkreetne kuritegu kohtuniku arvates on.¹¹⁷ Kriminaalmenetluses hinnatakse kahju selleks, et määratleda kuriteo hukkamõistetavus. Kahju ei hinnata kannatanule hüvitise määramiseks. Selline tegijaperspektiiv võimaldab kurjategijale õiglaselt tema teo kahjulikke tagajärgi omistada. Arvesse tuleb võtta standardset, ettenähtavat kahju. Näiteks peaks vargal olema ettekujutus tavaliselt vargusega tekitatavast kahjust, mitte aga sellest, et kannatanu jaoks oli varastatud ese olulise emotsionaalse väärtusega. Karistust ei saa individualiseerida, sest see nõuaks õiguselt kannatanu isiklikku ellu süvenemist. Kriminaalmenetlusõigus peab olema kindlate reeglite süsteem, mitte ebamõistlikult kasuistlik. Kõrvalekalle nn standardjuhtumist saab toimuda ainult seaduses sätestatud kergendavate ja raskendavate asjaolude kohaldamisel.¹¹⁸ Võib öelda, et ka Eesti karistusseadustik ei näe karistuse mõistmisel ette kannatanu isiku arvesse võtmist rohkem kui §§ 57-58 sätestatud asjaolude osas, näiteks leppimine kannatanuga, süüteo toimepanemine teadvalt kõrges eas isiku suhtes, ning siiski ka varavastaste süütegude puhul asja isikliku väärtuse arvestamisel.

Restoratsiooniteooria pooldajad usuvad, et teave kannatanu kohta on oluline kompensatsiooni kindlaksmääramisel. John Braithwaite ja Philip Pettit on loonud kriminaalasjade õigusemõistmise vabariikliku teooria (*republican theory of criminal justice*), mille keskmes

¹¹⁶ M. E. Wolfgang. Basic Concepts in Victimological Theory: Individualization of the Victim. – In H. J. Schneider (Ed), *The Victim in International Perspective*, New York: Walter de Gruyter, 1982, p 49.

¹¹⁷ A. Von Hirsch. N. Jareborg. Gauging Criminal Harm: A Living-Standard Analysis. – *Oxford Journal of Legal Studies*, Oxford University Press, 1991, Vol 11, No 1, p 6.

¹¹⁸ Samas, lk 4-5.

on nn dominioon, enesemääramisõigus. Selle järgi peab kriminaalõigussüsteem reintegreerima kõiki neid, kelle dominiooni on kuriteo või karistusega sekkunud. Kõne alla tuleb ennekõike kannatanu. Viimase kaasamist peab hõlbustama ja julgustama, et kannatanu saaks oma dominiooni taastada, seda ka ainelise kompensatsiooni või kurjategijaga kohtumise läbi, et võimaldada kannatanul paremini aru saada, miks ta kuriteoohvriks langes.

Restoratiivset õigust on kiidetud ka oma kuritegevust vähendava toime pärast. Selle järgi saab panna õigusrikkujat silmitsi seisma oma teo tagajärgedega, vastu astuma oma kuritegelikule iseloomule ja ühiskonda reintegreerida. Kannatanu kaasamine sellesse protsessi väldib seda, et süüteo toimepanija hakkaks oma tegu neutraliseerima.¹¹⁹ Õigusrikkujate reintegreerimist kiirendab ka kannatanu andestamisvalmidus.

Kannatanuid kasutatakse õigusrikkujatele nende teo tagajärgede demonstreerimiseks. Sel juhul on rõhk hukkamõistmisel ja häbistamisel, mitte niivõrd õigusrikkuja reintegreerimisel. USA-s on selliseks meetodiks *victim impact panel*.¹²⁰ Nimetatud meetodi puhul on kannatanu vaid vahendiks, tema isiklik kasu sellest protseduurist on teisejärguline.¹²¹

2) kriminaalõigussüsteemi efektiivsus ja kvaliteet;

Kannatanute poolne informatsioon võimaldab ametnikel olla rohkem kursis kannatanute vajaduste, tunnete ja muredega ning seega oskavad nad paremini kannatanutega tegeleda. Andes kannatanutele võimaluse karistuse mõistmisel osaleda, suureneb sellega nende usaldus kriminaalõigussüsteemi vastu. Viimane suurendab kuritegudest teatamise tõenäosust ning muudab kannatanud õiguskaitseasutustega koostööaltimaks.¹²²

3) kasu kannatanutele;

Ütluste andmise võimalus omab kannatanutele terapeutilist ja teatavat hingepuhastuslikku mõju ning seega panustab kannatanute taastumise protsessi. Terapeutilise jurisprudentsi pooldajad räägivad, et õiguslikud protseduurid võivad omada terapeutilisi eesmärgi ja seega on neis protsessides osalemine psühholoogiliselt kasulik. Siiski märgivad kannatanute toetajad, et psühholoogiline efekt kannatanute jaoks võib hoopis negatiivne olla. Esiteks võidakse kannatanutele panna otsustamiskoorem ja teiseks on kannatanul kõrgendatud ootused, et tema otsus ka midagi loeb, kuigi see ei pruugi sugugi nii olla. Pigem võib öelda, et

¹¹⁹ Vt sotsioloogide-kriminoloogide Gresham M. Sykes'i ja David Matza neutraliseerimise teooriat.

¹²⁰ Näiteks Mothers Against Drunk Driving (MADD).

¹²¹ I. Edwards (viide 55), lk 42-43.

¹²² Samas, lk 43.

mõned kannatanud võivad otsustusprotsessi kaasamisest ka mingit psühholoogilist kasu saada.¹²³

4) osalus, väärtused ja õigused;

Kannatanute kaasamine otsustusprotsessi on hea *per se*. Kodanikuosalus demokraatlikes protsessides on avatud ja ausa (õiglase) ühiskonna olemuslik osa. Seega on osalusdemokraatiat silmas pidades tähtis edendada kommunikatsiooni, osalemisvõimalusi ja võimalust ärakuulatud saada. Kannatanute kaasamine karistuse mõistmisesse ei ole unitaarne nähtus: osalus võib tähendada nii kannatanute julgustamist, nende olukorra kergendamist ja vajadusel isiklikku kaasamist. Viimane omakorda võib tähendada õigust saada kaasatud kui ka seda, et kannatanu on kohustatud teatud protseduurides osalema.¹²⁴

Kannatanute kaasamisel karistuse mõistmise on USA Üheksanda Ringkonna Kohus asjas Kenna I näinud järgmisi eesmärke: välistada kuriteo mõju alahindamine kohtu poolt, sundida süüdistatavat oma teo tagajärgedega silmitsi seista ning võimaldada kannatanul uuesti taastada väärikus ja lugupidamine selle asemel, et end häbistatuna ja abituna tunda.

5. Juhtumiuuring: Joosep Laiksoo

Kannatanu õigusi ja huve eelkõige karistuse mõistmise osas käsitles Eesti ühiskonnas furoori tekitanud Joosep Laiksoo juhtum, kriminaalasi nr 1-08-6547. Kuriteo asjaolude kohaselt oli tegu kurva õnnetusega, kuid süüdistatavat peeti (peetakse) sellest hoolimata külmavereliseks mõrtsukaks.

Joosep Laiksoo, 17-aastane piiratud juhtimisõigusega isik, litsentseeritud rallisõitja, kaldus 2007. aasta detsembris Tallinn-Tartu-Võru-Luhamaa maanteel mootorsõidukiga vastassuunavööndisse ja põrkas seal kokku vastu tulnud autoga. Viimasele sõitis omakorda tagant otsa teine sõiduk. Kolmas sõiduk vältis kokkupõrget kraavi sõitmisega. Esimeses autos hukkusid juht ja kaassõitja, teises hukkus juht. Süüdistuse järgi rikkus Joosep Laiksoo liikluseaduse (LS) § 23 lg 1, kuna tema kõrval puudus seaduslik eestkostja või seadusliku eestkostja poolt selleks volitatud isik; liikluseeskirja (LE) § 76 lg 2, kuna ta juhtis mootorsõidukit sellises väsimusseisundis, mis takistas liiklusolude täpset tajumist ja liikluseeskirja nõuete kõrvalekaldumatut täitmist; LE § 107 sellega, et kaldus oma sõidurajast välja. Liikluseeskirja ja liikluseaduse rikkumistega, millega ettevaatamatusest põhjustati 3

¹²³ Samas.

¹²⁴ Samas, lk 44.

inimese surm, pani Joosep Laiksoo toime KarS § 422 lg-s 2 sätestatud kuriteo.

Kriminaalasja arutati lühimenetluses. Kaitsja leidis, et LS § 23 lg 1 ja LE § 76 lg 2 rikkumised pole tõendamist leidnud ning et süüdistatava tegu tuleb kvalifitseerida KarS § 423 lg 2 järgi. Süüdistatav avaldas kahetsust ja vabandas kannatanute ees.

Pärnu Maakohus (edaspidi maakohus) leidis,¹²⁵ et tunnistajate ütlustega pole süüdistatava väsimusseisund tõendatud ja et kahtlused tuleb tõlgendada süüdistatava kasuks. Samuti leidis maakohus, et LS § 23 lg 1 rikkumine ei ole juhtunuga põhjuslikus seoses. Maakohus toetas kaitsjat kuriteo kvalifikatsiooni osas ja leidis, et tõendamist on leidnud KarS § 423 lg 2 sätestatud kuritegu. Pärast pikka eripreventiivset kaalutlust jõudis maakohus veendumusele, et süüdistatavale tuleb mõista 3-aastane vangistus, KrMS § 238 lg 2 järgi 2-aastane vangistus. Karistus jäeti 2-aastase katseajaga täielikult täitmisele pööramata. Lisakaristusena võeti Joosep Laiksoolt ära juhtimisõigus üheks aastaks.

Apellatsiooni esitas kannatanu, kes leidis, et Joosep Laiksoo tuleb süüdi tunnistada KarS § 422 lg 2 järgi ja teda tuleb karistada maksimumkaristusega, so 12 aastat. Karistust tuleb vähendada vastavalt KrMS § 238 lg-le 2. Kannatanu leidis ka, et koheselt tuleks ära kanda 6 kuud vangistust, ülejäänud jääks 3-aastase katseajaga täitmisele pööramata. Kannatanu arvates tulnuks lisakaristusena Laiksoolt juhtimisõigus ära võtta kolmeks aastaks, so pikimaks ajaks, mida seadus võimaldab. LE § 76 lg rikkumise arvestamata jätmist maakohtu poolt pidas kannatanu lubamatuks ja seadusega vastuolus olevaks. Kannatanu leidis, et LS § 23 lg 1 rikkumine on põhjuslikus seoses saabunud tagajärjega, st võimalik kõrvalistuja oleks kannatanu hinnangul suutnud vastassuunavööndisse kaldumist ära hoida. Samuti oli kannatanu hinnangul täidetud KarS § 422 lg 2 koosseis.

Tallinna Ringkonnakohus (edaspidi ringkonnakohus) rahuldab kannatanu apellatsiooni osaliselt.¹²⁶ Ringkonnakohtu kriminaalkolleegium nõustus maakohtuga LS § 23 lg ja LE § 76 lg 2 tõendamatuses osas. Küll aga leidis ringkonnakohus, et Joosep Laiksoole mõistetud karistuse tingimisi täielikult täitmisele pööramata jätmine pole vastavuses Joosep Laiksoo süü suurusega. Ringkonnakohus märkis, et avalikkuse taluvuspiir on põhjendatult madal liikluseeskirju eiravate mootorsõiduki juhtide suhtes ja liikluseeskirja rikkumisega kolme inimese huku põhjutanud autojuhile mõistetud karistusel on laiem tähendus, kui ainult konkreetse süüdlase teole riikliku hukkamõistu avaldamine ja konkreetse süüdimõistetu

¹²⁵ Pärnu Maakohtu 31. juuli 2008. a otsus kriminaalasjas nr 1-08-6547.

¹²⁶ Tallinna Ringkonnakohtu 3. novembri 2008. a otsus kriminaalasjas nr 1-08-6547.

edasise õiguskuelekuse saavutamine. Asjakohane olevat rahuldada ka kannatanu taotlus võtta Joosep Laiksoolt juhtimisõigus ära kolmeks aastaks.

Joosep Laiksoo juhtum on hea näide ühelt poolt kannatanu ja avalikkuse emotsioonidetulvast ning teisalt süüdistatava nõ ristilöömisest enne, kui on tehtud süüdimõistev otsus. Kannatanu ja avalikkuse tunded on põhjendatud sellise õnnetuse korral. See, milline koht on emotsioonidel kriminaalmenetluses, on teine asi. I. Edwardsi kannatanu osalusõiguse skaalal on emotsioonide väljendamine viimasel kohal, kuna need ei avalda mõju otsuselangetajate tegudele. Joosep Laiksoo juhtumi puhul ei saa välistada väljendatud emotsioonide survet kohtule, sealjuures mitte ainult kannatanu kui menetlusosalise survet, vaid ka seda tohutut vastukaja avalikkuselt, sh meedialt. Paraku aitab viimane meelsasti kaasa kriminaalasjade ümber tolmu keerutamisele ja rikub seejuures süütuse presumptsiooni. Ja vastupidi: fakte kontrollimata avaldab meedia toetust ja otsib avalikkuselt kaastunnet kannatanutele, aidates sellega kaasa kannatanu presumptsioonile.

Joosep Laiksoo juhtum on ühtlasi näide küsitavast regulatsioonist kriminaalmenetluse seadustikus. KrMS § 233 lg 1 järgi ei ole lühimenetluse kohaldamiseks kannatanu nõusolekut vaja, piisab süüdistatava vastavast taotlusest ning prokuratuuri nõusolekust. Kannatanu kutsutakse kohtuistungile ning tal või tema esindajal on KrMS § 237 lg 3 järgi kohtulik uurimisel sõnaõigus. Seejuures tuleb meeles pidada, et kohtuistungist osavõtjad võivad oma sõnavõttudel toetuda ainult kriminaaltoimiku materjalile, vastasel juhul sekkub kohus. KrMS § 318 lg 3 p 2 välistab prokuratuuri poolt apellatsiooni esitamise lühimenetluses tehtud süüdimõistva otsuse peale. Kannatanu apellatsiooniõigus välistatud ei ole.

Joosep Laiksoo kaitsja väitis apellatsioonile vastu, öeldes, et apellatsioonimenetluses ei ole prokuröri täita sisulist rolli, kuna puudub riiklik süüdistus ning seda peaks tasuma täitma kannatanust eraõiguslik isik. Sisuliselt viitas kaitsja erasüüdistusmenetlusele. Kriminaalmenetluse seadustik ei näe ette võimalust prokuröri poolt valitud ja kohtu poolt heaks kiidetud menetlusliigile tagasikäigu andmiseks. Kaitsja leidis, et olukorras, kus prokuratuur on nõustunud lühimenetlusega ja seeläbi kaotanud apellatsiooniõiguse süüdimõistva kohtuotsuse vaidlustamiseks, ei saa ka teised menetlusosalised (so kannatanu) kohtuotsust kuriteo kvalifikatsiooni ja mõistetud karistuse osas vaidlustada. Kuigi kehtiv kriminaalmenetluse seadustik ei toeta kumbagi kaitsja seisukohta, on need siiski oma ideelt õiged.

Ringkonnakohtu seisukoha järgi on prokuratuurile lühimenetluses apellatsiooni esitamise keeld loogilises vastavuses prokuratuurile KrMS § 235 lg-s 1 antud otsustusõigusega väljendada riikliku süüdistuse esindajana menetlusökonoomiast kantud tahet lihtmenetluse kohaldamiseks. Kui kohus teeb süüdimõistva otsuse, puudub prokuröri eesmärgipärane vajadus ja põhjus apellatsiooni esitamiseks. Ringkonnakohtu arvates on põhjendatud kannatanu kaebeõiguse säilimine lühimenetluses tehtud kohtuotsuse peale, kuna lühimenetluse kohaldamiseks tema nõusolekut ei küsita. Ringkonnakohtu seisukohaga sellise regulatsiooni loogilisuse ja põhjendatuse osas nõustuda ei saa.

Riigikohtu kriminaalkolleegium on oma lahendis 3-1-1-16-07¹²⁷ öelnud, et kriminaalmenetluse seadustiku üldine loogika lähtub üldmenetlusest ja selle raames tagatavatest maksimaalsetest menetluslikest garantiidest. Lihtmenetluste kui erimenetluste puhul tagatavate menetluslike garantiide ulatus on üldmenetlusega võrreldes märgatavalt väiksem. Üks tagatisi süüdistatava jaoks lühimenetluses on ka see, et prokurör ei saa süüdimõistvat kohtuotsust edasi kaevata. Küsimus on selles, et millistest kaalutlustest lähtuvalt on seadusandja jätnud edasikaebeõiguse kannatanule. Süüdistatava õigusi kaitseb kahtlemata rohkem see, kui lühimenetluse kohaldamiseks oleks juba alguses vajalik kannatanu nõusolek. Sellelaolise lähenemisega oli ka Joosep Laiksoo kaitsja, kes kirjutas oma vastuses kannatanu apellatsioonile, et prokurör peab kohtumenetluse liigi valikul arvestama menetlusviisist tulenevaid tagajärgedega ja sealhulgas kannatanu huvide ja õiguste kaitsega. Lisaks kannatanu apellatsioonioõigusele lühimenetluses on kummaline KrMS § 270 lg-st 1 tulenev prokuröri kohustus osaleda ringkonnakohtu istungil – mingit sisulist rolli tal seal ei ole. Pärast ringkonnakohtu tehtud otsust ilmus ajalehes Postimees artikkel, kust selgus, et „apellatsioonkaebust toetas ka prokurör“.¹²⁸ Selgusetuks jääb, mida selle toetuse all mõista. Ilmselt andis prokurör oma emotsionaalse toetuse kannatanu apellatsioonile. Arvestades avalikkust šokeerinud maakohtu otsust, võis prokuröri toetus viidata teatavale kahetsusele antud asjas lihtmenetluse rakendamise otsuse suhtes. Kolmanda võimalusena võis kujunenud situatsioonis näha siiski Joosep Laiksoo kaitsja viidatud versiooni, kus kannatanu saab apellatsioonioõigusega (teatava) erasüüdistaja staatuse ning end relvituks teinud prokurör avaldas viimase võimalusena kannatanu apellatsioonile moraalset toetust. Riigikohus Laiksoo kassatsioonikaebust menetlusse ei võtnud.

¹²⁷ Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 13. juuni 2007. a määrus nr 3-1-1-16-07. – RTIII, 28.06.2007, 26, 214.

¹²⁸ M. Kass. Laiksoo peab kolm kuud trellide taga veetma. – Postimees, 03.11.08. Arvutivõrgus. Kättesaadav: <http://www.postimees.ee/?id=45833>, 22.03.09.

Kriminaalmenetluse seadustiku lünklikkus apellatsiooniõiguse regulatsioonis avaldub ka vastuolus § 318 lg 3 p 5 ning §-de 14, 268 ja 301 vahel, mida Riigikohtu kriminaalkolleegium käsitles oma lahendis nr 3-1-1-49-07¹²⁹. Nimelt on kriminaalmenetluse seadustiku järgi kannatanul apellatsiooniõigus ka siis, kui prokurör on süüdistusest loobunud. Seaduselünga täitmiseks peaks § 318 lg 3 p 5 sätestama apellatsiooni esitamise keelu prokuröri kõrval ka kannatanule. Eelnimetatud Riigikohtu kriminaalkolleegiumi lahendi järgi tuleb seaduselünk täita analoogia korras.

¹²⁹ Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 2. oktoobri 2007. a määrus nr 3-1-1-49-07. – RTIII, 16.10.2007, 33, 265.

IV. Crime Victims' Rights Act (CVRA)¹³⁰

Alljärgnevalt tutvustatakse USA kannatanute õiguste eest võitlejate töö vilja. USA Senat kiitis CVRA eelnõu heaks 22. aprillil 2004. a. See oli kompromissiks USA konstitutsiooni muudatuste pooldajate ja oponentide vahel. CVRA võeti vastu kiirustades ja seetõttu on seadusandlik taust selle kaitseks hõre.¹³¹ CVRA jõustumisega muutus kehtetuks Ühendriikide koodeksi (*US Code*) § 10606, mis sisaldas küll rea kannatanute õigusi, kuid mitte vastavaid täitemeetmeid.¹³²

CVRA üks sponsoreid, California osariigi senaator Dianne Feinstein sõnas, et õiguse kaalud on täna tasakaalust väljas. Kui süüdistatavatel on seaduse kohaselt rida õigusi, siis on kannatanutel vaid mõni õigus, mis ka tähendust omab. D. Feinstein märkis, et CVRA kindlustab kannatanute kaasamise kriminaalmenetlusse.¹³³

CVRA on tegelikult USA konstitutsiooni paranduse edasiarendus. Kui selgus, et USA Kongress ei kiida konstitutsiooni parandust heaks, võtsid kannatanute eest seisjad selle vastu statuudina. Tulemuseks on see, et CVRA tekst on vormistatud pigem põhiseaduse tekstina, koosnedes reast õigustest. Puudub igasugune rakendusliku poole selgitus. CVRA nimetab kaheksa materiaal- ja menetluslikku õigust: õigus mõistlikule kaitsele süüdistatava eest, õigus mõistlikule, täpsele ja õigeaegsele teavitamisele igasugusest avalikust kohtumenetlusest, õigus mitte olla välja jäetud avalikust kohtumenetlusest, õigus olla mõistlikult ära kuulatud selleks ette nähtud menetluses, mõistlik õigus nõupidamisele prokuröriga, õigus täielikule ja õigeaegsele seadusjärgsele kahjuhüvitamisele, õigus ebamõistliku viivitusega menetlusele, õigus olla koheldud õiglaselt ja lugupidamisega. Puudub aga info selle kohta, kuidas need õigused peaksid sobituma kohtu ja prokuratuuri otsustega. Põhjendus sellele on ilmselt poliitiline: CVRA vastuvõtmine võimaldas aidata suurt hulka kaastunnet vajavat inimesi. Lähimõtle mata kiirustamine viis aga selleni, et vastu võeti statuut, mis on vastuolus föderaalkriminaaljustiitsüsteemi põhistruktuuriga.¹³⁴ CVRA abstraktsust ja printsiibilaadset stiili näitab ka termini „mõistlik“ kasutamine viie õiguse puhul kaheksast. See, mis on mõistlik, tuleb igas konkreetses olukorras kindlaks teha ning jätab tegelikult laia tõlgendamisruumi.

¹³⁰ Crime Victims' Rights Act 18 U.S.C. § 3771. Eelnõu oli nimetatud viie vägivallakuriteo ohvri järgi.

¹³¹ E. C. Blondel (viide 47), lk 257.

¹³² Federal Judicial Center. The Crime Victims' Rights Act of 2004 and the Federal Courts. P 1. Available: [http://www.fjc.gov/public/pdf.nsf/lookup/cvra0806.pdf/\\$file/cvra0806.pdf](http://www.fjc.gov/public/pdf.nsf/lookup/cvra0806.pdf/$file/cvra0806.pdf), 16.05.09.

¹³³ Senate Approves Kyl/Feinstein Crime Victims Rights Bill. – News from Senator Feinstein, 22.04.2004. Available: <http://feinstein.senate.gov/04Releases/r-vicriights-vote.pdf>, 13.05.09.

¹³⁴ E. C. Blondel (viide 47), lk 258-259.

A. CVRA võistlevas kriminaalmenetluses

CVRA koostajad väitsid, et CVRA teeb kannatanutest sõltumatud osalejad kriminaalmenetluses ja annab neile õiguse teostada oma osalemisõigust. Samas ütleb CVRA *expressis verbis*, et kannatanute õigused ei piira prokuröri diskretsiooniõigust.¹³⁵ CVRA kannatanule nn sekkuja ega poole staatust ei andvat. Kannatanude huvide kaitsmine on kohtute ja prokuratuuri ülesanne. Kui kannatanu huve ei järgita, siis võib ta pöörduda vastava kaebeinstantsi poole.¹³⁶ USA Kongress oleks võinud kannatanule anda mingi kindla positsiooni, näiteks analoogia *qui tam* hagejaga. Praegusel juhul sarnaneb kannatanu staatus kriminaalmenetluses *amicus curiae* omaga: tal pole kriminaalmenetluses pooleks ja tal pole õigust vaidlustada kriminaalasja põhiasjaolusid.¹³⁷

CVRA paneb kohtu ja prokurörid vastuseisu oma põhiseaduslike ja eetiliste kohustustega ning õõnestab võistleva menetluses süüdistatava olemuslike õigusi. Et neid konflikte – kohtu sõltumatuse, prokuröride diskretsiooni ja süüdistatava õiguste ohustamine – vältida, paneb E. C. Blondel ette, et CVRA tuleb tõlgendada kitsalt.¹³⁸ Mary Margaret Giannini märgib, et kui kannatanu teostab oma CVRA-s sätestatud õigusi, siis pole ta prokuröri tunnistaja. Kannatanu otsus rääkida on tema isiklik otsus.¹³⁹

*In re Dean*¹⁴⁰ palusid 12 kannatanut Texase lõunapiirkonna kohtul (edaspidi piirkonnakohus) CVRA rikkumise tõttu kokkulepe tagasi lükata. Piirkonnakohus keeldus. Kannatanud pöördusid USA Viienda Ringkonna Kohtusse (edaspidi ringkonnakohus), kus palusid kriminaalasjale tagasikäik anda: kokkulepe tagasi lükata ja jätkata menetlust nii, nagu vaja, st kannatanute õigusi austades.

Enne süüdistuse esitamist oli prokurör piirkonnakohtule teinud *ex parte* menetluse ettepaneku, selgitades, kuidas kohus peaks mitme kannatanuga kriminaalasja CVRA alusel kõige mõistlikumalt menetlema. Eeldatav esialgse kokkuleppe – rahaline karistus 50 mln USD ja tingimisi vabastamine kolmeaastasest vanglakaristusest – sõlmimine pidi toimuma nädala aja jooksul ja kannatanutega konsulteerimine enne seda ei olnud võimalik.

¹³⁵ CVRA (d)(6) sätestab: *Nothing in this chapter shall be construed to impair the prosecutorial discretion of the Attorney General or any officer under his direction.*

¹³⁶ E. C. Blondel (viide 47), lk 259.

¹³⁷ Samas, lk 260.

¹³⁸ Samas, lk 240.

¹³⁹ M. M. Giannini (viide 76), lk 453.

¹⁴⁰ *In re: Dean*, 527 F.3d 391 (5th Cir 2008). Asjaolude kohaselt toimus süüdistatava, BP Products North America Inc rafineerimistehases plahvatus, kus hukkus 15 ja vigu sai enam kui 170 inimest. Esitati ca 4000 tsiviilõiguslikku kahjuhüvitusnõuet.

Samuti oleks kannatanute teavitamise tagajärjeks meediakajastus, mis võib kahjustada kokkuleppeläbirääkimisi ja lõpuks viia selleni, et kokkulepet ei saavutatagi. Kokkuleppe saavutamisest pidi kannatanuid mõistlikult teavitatama ja neile CVRA-s sätestatud õigused tagatama enne lõplikku kohtulahendit. Piirkonnakohus oli sellise asjade käiguga nõus.

Ringkonnakohus leidis, et piirkonnakohus oli oma parimate kavatsuste juures valesti seadust kohaldanud ja seega polnud kannatanutele CVRA-s sätestatud õigused¹⁴¹ tagatud. Ringkonnakohtu arvates ei ole alla kahesaja kannatanu selline hulk, mis muudaks teavitamise ja kaasamise teostamatuks. Samas nentis ringkonnakohus, et kannatanute ja prokuröri suhtlus võib kokkuleppeläbirääkimisi nii kahjustada kui ka kokkuleppe sõlmimist hõlbustada. Sel pole aga vahet, mis mõju see kokkuvõttes annab, sest CVRA-s on nõupidamisõiguse sätestanud ja seda tuleb järgida.

Ringkonnakohus jättis kaebuse rahuldamata, sest piirkonnakohus oli lahendi tegemise kuni ringkonnakohtult arvamuse saamiseni edasi lükanud. Ringkonnakohus oli kindel, et piirkonnakohus toimib lahendit tehes oma südametunnistuse järgi ja arvestab täielikult kannatanute protestide ja muredega, kuna kannatanuid menetluse algetapil seadusevastaselt ei kaasatud.

In re Dean oli ka tsiviilõiguslike ja karistusõiguslike kaitsevahendite vastandamise moment. Nimelt palus piirkonnakohtunik kuni 50 kannatanul esitada tõendeid tervishoiuasutuste arvete ning saamata jäänud töötasude kohta, et siis kindlaks teha, kas kokkuleppeline rahaline karistus 50 mln USD on mõistlik või mitte. Kannatanute sõnul oli ainuüksi 28 inimese kahjud kokku 102 mln USD, kuid prokurörid lükkasid selle argumendi tagasi, öeldes, et 93 mln sellest on hinnanguline tulevikus saadav töötasu. Sellised hinnangulised nõuded ei vasta kriminaalmenetluse rangetele tõendamisnõuetele ja seetõttu tuleb võimalikud nõuded esitada tsiviilkorras.¹⁴² Tekkinud olukorras oli kannatanutele tagatud seaduse kaitse, kuid kriminaalasjas sellise kaitse saamine on oma kvaliteedilt erinev võrreldes nõuete rahuldamisega tsiviilkohtupidamise korras. Viimane võib jääda võltsiks, pealiskaudseks ja ei

¹⁴¹ CVRA (a)(5) näeb ette mõistliku õiguse nõupidamisele prokuröriaga; (d)(2) sätestab, et juhul kui kohus leiab, et kannatanute suur arv ei võimalda CVRA alajaotises a nimetatud õigusi kõikidele kannatanutele tagada, leiab kohus mõistliku viisi menetluse läbiviimiseks, arvestades CVRA eesmärki ja seda, et menetlus ülemäära keeruliseks ja pikaks ei kujune.

¹⁴² K. Hays. Judge accepts BP blast deal over victims' objections. – Houston Chronicle, 12.03.09. Available: <http://www.chron.com/disp/story.mpl/business/energy/6307750.html>, 25.03.09.

suuda rahuldada kannatanu emotsionaalseid huve.¹⁴³ Ilmselt peab möönma kriminaalmenetluse sobivust kannatanu „tasu“ realiseerimisel.

Kannatanute emotsionaalsete huvidega arvestamisel tuleb kriminaalmenetluse ja tsiviilkohtumenetluse kontekstis vahet teha mõistetel retributsioon (*retribution*) ja kättemaks (*revenge*). Viimase kohta on Francis Bacon tabavalt öelnud: „Kättemaks on ürgne õiglus; mida rohkem inimese loomus seda taotleb, seda rohkem peab seadus seda välja juurima. [...] Kindlasti on inimene vaenlasele kätte makstes temaga tasa, kuid andes kättemaksuvõimu suveräänile, on ta ülem, kuna armuandmine on suverääni õigus.“¹⁴⁴

Teatavasti ei ole nimetatud mõisted vaid riigieelse ja *ius non scriptum* seisukorra reliktd, vaid eksisteerivad sotsiaalses elus edasi. Nii on retributsioon näiteks kannatanute õiguste eest seisjate põhikontseptsioone. Kuid nagu õigusteadlased on leidnud, ei ole retributsioon vaid karistusõiguse vallas kasutatav termin. Ka eraõiguslikud nõuded on suures osas kannustatud retributsioonist, ihast eri positsioone võrdsustada.¹⁴⁵ Kättemaks on vastupidiselt retributsioonile isiklik-kasuistlik, kantud negatiivsetest emotsioonidest.¹⁴⁶ Võib öelda, et see on tavamõistes nn pime kättemaks. Just seda pimedat kättemaksu aspekti otsivad kannatanud kriminaalmenetluses. Tsiviilkohtumenetlus pakub küll tasa saamise võimalust kurjategijaga, kuid selle väärtus ei ole võrdne kriminaalmenetluses saadava lahendiga.

Kannatanu õiguste kaitset ning kriminaalmenetlust ja tsiviilkohtupidamist puudutas ka Riigikohtu kriminaalkolleegiumi määrus kriminaalasjas nr 3-1-1-18-06¹⁴⁷. Nimetatud asjas – R. K. süüdistus KarS § 275 järgi – oli kriminaalmenetlus oportuuniteedipõhimõttele tuginedes lõpetatud. Ehkki kriminaalmenetluse seadustiku kohaselt võimatu, esitas kannatanu määruskaebuse ringkonnakohtule, millega taotles maakohtu määruse tühistamist ja kriminaalmenetluse jätkamist. Kannatanu leidis, et tema PS §-s 17 sätestatud õigust on rikutud. Kuigi Riigikohtu kriminaalkolleegium on varasemalt kaebeõigust PS § 24 lg-le 5 tuginedes laiendanud, jättis ta kannatanu määruskaebuse rahuldamata, kuna viimasel oli võimalik talle tekitatud kahju heastamist nõuda tsiviilkohtumenetluse korras. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi seisukohaga tuleb nõustuda. See juhtum näitab selgelt kannatanu soovi

¹⁴³ E. A. O'Hara (viide 5), lk 234.

¹⁴⁴ Inglise „Revenge is a kind of wild justice; which the more man's nature runs to, the more ought law to weed it out. [...] Certainly, in taking revenge, a man is but even with his enemy; but in passing it over, he is superior; for it is a prince's part to pardon.“ The Essays of Francis Bacon. Of Revenge. Available: http://oregonstate.edu/instruct/phl302/texts/bacon/bacon_essays.html, 26.03.09.

¹⁴⁵ N. Vidmar. Retribution and Revenge. April 2000, p 3. Available: <http://ssrn.com/abstract=224754>, 16.05.09.

¹⁴⁶ Samas, lk 15-16.

¹⁴⁷ Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 15. märtsi 2006. a määrus nr 3-1-1-18-06. – RTIII, 10.04.2006, 10, 91.

saada süüdimõistev lahend kriminaalmenetluses (ehk ka tulenevalt kannatanu ametist – politseikonstaabel), kuigi tõenäosus retributsiooniks tsiviilkorras oleks olnud suur. Kannatanu kättemaksuhimu piirangute kohta märkis sobival Riigikohtu kriminaalkolleegium eeltoodud lahendis: tulenevalt riigi karistusvõimu monopolist ei ole kannatanul õigust nõuda riigilt tema õigusi kahjustanud isiku kriminaalkorras süüditunnistamist ja karistamist.

Teine sarnast küsimust puudutav lahend on Riigikohtu kriminaalkolleegiumi määrus nr 3-1-1-1-06¹⁴⁸. Viidatud asjas tunnistati isik süüdi ekslikult materiaalõigust kohaldades, so KarS § 422 lg 1 asemel karistati teda väärteokorras LS § 74¹⁷ järgi. Kuigi kannatanu taotlus kriminaalmenetluse alustamiseks jäeti riigiprokuratuuris rahuldamata, jõudis see siiski Riigikohtu kriminaalkolleegiumini, kes *obiter dictum* korras kordas oma lahendis nr 3-1-1-18-06 riigi karistusvõimu monopoli kohta öeldut ja ütles, et süüteo toimepanija teo teistkordne – käesoleval juhul õige menetlemine – on välistatud teistkordse kohtu alla andmise ja karistamise keelu põhimõttest ja õiguskindluse printsibiist tulenevalt. Kannatanu võib oma õigusi kaitsta riigivastutusest lähtuvalt või tsiviilkorras, kuna väärteomenetluses tal iseseisvat menetluslikku rolli ei ole. *De jure* on Riigikohtu kriminaalkolleegiumi arutus õige, kuid *de facto* ei saa kannatanu kirjeldatud olukorras oma huvi – nii õiguslikku kui emotsionaalset – rahuldavat kaitset: kannatanu oli väärteomenetluse seadustiku regulatsiooni ning kahekordse karistamise keelu tõttu tupikus.

CVRA paneb süüdistatava võistlema kannatanu vastu, kes pole isegi kriminaalmenetluse pooleks. CVRA annab kannatanutele muuhulgas õiguse menetlusele ilma ebamõistliku viivitusega ja sellele toetudes võivad kohtud menetlust kiirendada süüdistatavate õiguste arvelt. Et kohus otsustab õiguslikke küsimusi ja ei ole nõ vaidleja, siis pole süüdistataval mingit võimalust vaidlustada seda, kui kohus esindab kannatanu huve. Teatavas mõttes muutub kohus selliselt toimides süüdistatava vastaseks, mitte ei ole neutraalne õigusemõistja.¹⁴⁹

Asjas Kenna I palus kannatanu Üheksanda Ringkonna Kohtul (edaspidi ringkonnakohus) kriminaalasja karistuse mõistmise osas California piirkonnakohtusse (edaspidi piirkonnakohus) tagasi saata, kuna viimane ei olnud järginud CVRA (a)(4), mis sätestab kannatanul õiguse olla karistuse mõistmisel mõistlikult ära kuulatud. Piirkonnakohtus oli arutlusel olnud Moshe and Zvi Leichneri süüdistus kelmuses ja rahapesus; mõlemad

¹⁴⁸ Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 3. aprilli 2006. a määrus nr 3-1-1-1-06. – RTIII, 26.04.2006, 12, 113.

¹⁴⁹ E. C. Blondel (viide 47), lk 264-265.

tunnistasid end süüdi samades tegudes. Üle 60 kannatanu esitas kuriteo mõju seletuse. Moshe Leichnerile karistuse mõistmisel said mitu kannatanut sõna, sh W. Patrick Kenna, kes rääkisid Leichnerite kuriteo tagajärgedest (rikutud elud, pankrotis ärid jms). Moshe Leichnerile mõisteti 240 kuu pikkune vanglakaristus. Kolm kuud hiljem, Zvi Leichnerile karistuse mõistmisel piirkonnakohus kannatanutele sõna ei andnud. Piirkonnakohus tõi põhjenduseks selle, et on Moshe Leichneri istungil antud kannatanute seletused üle vaadanud. Piirkonnakohus leidis, et kannatanutel ei saa olla enam midagi sellist öelda, mis kohut mingistki aspektist mõjutaks. Kolme kuu jooksul toimunud võimalike muudatustega võib ka prokurör kohtu kurssi viia. Zvi Leichnerile mõisteti 135 kuu pikkune vangistus. W. Patrick Kenna palus CVRA (d)(3) alusel ringkonnakohtul piirkonnakohtu otsus tühistada ja see piirkonnakohtule uueks arutamiseks tagasi saata. W. Patrick Kenna taotles seda, et teda uuel istungil piirkonnakohtus üle kuulataks, nagu nõuab CVRA (a)(4).

Ringkonnakohtus oligi vaidluse all õigus olla mõistlikult ära kuulatud. W. Patrick Kenna arvas, et see õigus võimaldab tal Zvi Leichneri istungil vabalt rääkida. Piirkonnakohus arvas aga, et „mõistlik ärakuulamine“ jääb kohtu sisustada, sh võib ta kannatanu ära kuulamata jätta ja tugineda kolm kuud tagasi Moshe Leichneri istungil kuuldule.¹⁵⁰ Ringkonnakohus leidis, et mõlema poole tõlgendused on CVRA mitmetähenduslikkuse tõttu võimalikud. Seejärel võttis ringkonnakohus abiks ajaloolis-teleoloogilise tõlgendusviisi ning tõi muuhulgas ära CVRA ühe sponsori, senaator Jon Kyli seisukoha¹⁵¹ USA Senatis 2004. aasta aprillis. Leides lõpuks toetuse W. Patrick Kenna seisukohale, märkis ringkonnakohus, et piirates kannatanu osaluse ainult kirjalike ütlustega, samal ajal kui prokurör ja süüdistavad saavad kõnes kohtu poole pöörduda, koheldakse kannatanut kui teisejärgulist menetlusosalist; CVRA selge eesmärk oli teha kannatanust täieõiguslik menetlusosaline.¹⁵² Kolm kuud varasemal kohtuistungil rääkimine ei võta kannatanult õigust pöörduda kohtu poole uuel istungil.¹⁵³ Seega eksis piirkonnakohus kannatanu õiguste vastu. CVRA annab vaid piirkonnakohtule õiguse menetlust uuesti algatada. Veel enam, kuna Zvi Leichner ei olnud ringkonnakohtus menetlusosaliseks ja ei saanud oma õigusi kaitsta, oleks tema karistuse tühistamine ning uue

¹⁵⁰ CVRA a (4) sätestab: „[...] right to be reasonably heard [...]“. Piirkonnakohtu üks vastuargument W. Patrick Kennale oli ka see, et kui seadusandja oleks tahtnud kannatanule anda võimaluse kohtuistungil otse rääkida, siis oleks ta CVRA a (4) sätestanud „[...] right to speak [...]“.

¹⁵¹ *It is important that the “reasonably be heard” language not be an excuse for minimizing the victim’s opportunity to be heard. Only if it is not practical for the victim to speak in person or if the victim wishes to be heard by the court in a different fashion should this provision mean anything other than an in-person right to be heard.*

¹⁵² *The CVRA clearly meant to make victims full participants.*

¹⁵³ *Moreover, the CVRA gives victims the right to confront every defendant who has wronged them; speaking at a co-defendant’s sentencing does not vindicate the right of the victims to look this defendant in the eye and let him know the suffering his misconduct has caused.*

kohtuistungi määramine rikkunud tema õigust õiglasele õigusemõistmisele. Et ringkonnakohus tuvastas piirkonnakohtupoole rikkumise, oli W. Patrick Kennal või mõnel teisel Zvi Leichneri kannatanul õigus uuele kohtulikule arutamisele piirkonnakohtus.

Kannatanu täieõiguslikuks menetluspooleks olemise lükkas Üheksanda Ringkonna Kohus ümber asjas Kenna II,¹⁵⁴ kus ta märkis, et CVRA ei anna kannatanule õigust saada täielikku kokkuvõtet kuriteo ja süüdistatava taustinformatsiooni kohta (*presentence report*).

B. Võrdlev kokkuvõte

Eestis pole kannatanud oma õiguste kehtestamiseks niivõrd aktiivsed kui USA-s. Selle tulemusena pole kriminaalmenetluse seadustikus nii detailset kannatanu õiguste regulatsiooni nagu CVRA-s. Ühelt poolt on CVRA detailsus ja sõnastus kannatanule, eeldatavasti juriidiliste teadmisteta isikule, lihtne aru saada. Seega on tagatud CVRA-s sätestatud õiguste tegelik kasutamine. Siiski ei anna CVRA kannatanule kriminaalmenetluse poole staatust, vaid püüab temast teha täieõigusliku menetlusosalise. Seevastu ütleb kriminaalmenetluse seadustik ambitsioonikalt, et kannatanu on kohtumenetluse pool. Käesoleva töö peatükis III C1 selgus, et üks asi on kannatanule kohtumenetluse poole õigusi võistlevas kriminaalmenetluses anda, sootuks teine asi on neid õigusi korrektselt realiseerida.

CVRA-s sätestatud õigused on pigem teenindusõiguste laadsed. USA-s on põhirõhk kannatanu kaasamisele karistuse mõistmise protsessi, tähtis on tagada kannatanule õigus olla ära kuulatud. Eesti kriminaalkohtupidamise kultuuris ei ole kannatanute emotsionaalsed kõned tavapärane nähtus. Õigupoolest võiks küsida, kui palju on kannatanud Eestis üldse teadlikud oma õigustest, kuna erinevalt CVRA-st ei pane kriminaalmenetluse seadustik kohtutele ega justiitssüsteemi ametnikele, sh prokurörile kohustust tagada kannatanu õigusi. CVRA (a)(8) sätestab kannatanu õiguse õiglasele kohtlemisele ning väärkuse ja privaatsuse austamisele. See võiks olla kannatanu õiguste alguspunkt ka Eestis: *summa summarum* on oluline, et kurjategija saaks õiglase karistuse ning kannatanu ei tunneks end tõrjutuna ega peaks sekundaarset viktimizeerimist taluma.

¹⁵⁴ W. Patrick Kenna v United States District Court for the Central District of California, 453 F.3d 1136 (9th Cir 2006). Available: <http://cases.justia.com/us-court-of-appeals/F3/453/1136/484797/>, 22.03.09.

Kokkuvõte

Ajaloolise arengu tulemusena on riigil karistusvõimu monopol. Õigusriigi seadusandlus ei näe ette kannatanupoolset omakohut, vaid kuritegude menetlemine on tehtud professionaalse juristkonna ülesandeks. Vaatamata vaidlustele avaliku huvi ja kannatanu huvide üle, on kannatanu primaarne otsese kahju saaja. Kannatanu erilise puutumuse tõttu kuriteoga tuleks teda kriminaalmenetlusesse kaasata. Osalusõigus on aga mitmetahuline ja seega tekib küsimus, milliseid õigusi kannatanule anda ja mis ulatuses.

Õigusteadlased on kriminaalmenetluse teoorias loonud erinevaid mudeleid. Nendest radikaalseima järgi pole kannatanul kriminaalmenetluses kohta, kuna menetluse fookuses on süüdistatav. Eelkõige restoratiivse õiguse teooriast kantud mudelite puhul rõhutatakse kannatanu kaasamise tähtsust. Kuid esimesel kohal pole talle menetlusõiguste andmine, vaid emotsioonide väljendamise võimaldamine. Kannatanu kriminaalmenetluses osalemise puhul peetakse oluliseks seda, et prokurör säilitaks kontrolli oluliste küsimuste ning vastutuse süüdistuse üle. Tähelestatud on kriminaalmenetluse arengut kannatanu rahulolu tagamise suunas.

Kannatanu kriminaalmenetlusesse kaasamise ulatuse määramisel on oluline see, millisena kannatanut nähakse: kas liigemotsionaalse ja kasutuna või leitakse, et tal on kriminaalmenetlusesse oluline panus anda. Sellest tulenevalt on võimalik kannatanule anda nii autonoomse erasüüdistaja roll kui ka piirduda tunnistaja omaga.

Inkvisitsioonilises kriminaalmenetluses on kannatanu osalus tsiviilnõudekeskne. Võistlevas kriminaalmenetluses on peamine küsimus võistlevuse põhimõtte järgimises, kui lisaks kahele traditsioonilisele poolele – süüdistatavale ja prokurörile – lisandub kolmas.

Kriminaalmenetluse seadustiku järgi on kannatanu menetlusosaline ja kohtumenetluse pool. Ehkki kriminaalmenetluse seadustik juhindub kriminaalmenetluse võistlevuse põhimõttest, annab see kannatanule kui kohtumenetluse poolele süüdistusfunktsiooni täitva kriminaalmenetluse subjekti õigused. Lisaks sellele, et kannatanul ei ole suure tõenäosusega aimugi kriminaalmenetluses läbiviidavate menetlustoimingute regulatsioonist, paneb kriminaalmenetluse seadustik süüdistatava võistleva kahe süüdistaja vastu.

Kuna kriminaalmenetluse seadustik erasüüdistuse institutsiooni ette ei näe, peaks kannatanu ja prokurör kui kaks süüdistusfunktsiooni esindajat üksteise huvidega arvestama. Seadus ei pane prokurörile kohustust arvestada kannatanu huvidega. Prokuröri jaoks on kannatanu pigem tunnistaja.

Kannatanule antavaid õigusi võib üldiselt jagada teenindus- ja menetlusõigusteks. Kannatanu aktiivne kriminaalmenetlusse kaasamine, eriti konkretiseerimata menetlusõiguste näol, viib tema ja süüdistatava õiguste kollisioonini – põrkuvad kannatanu presumptsioon ja süütuse presumptsioon. Nimetatud diametraalsete eelduste arvessevõtmine viib poolte õiguste vahelise nullsummamänguni, mis võrdsust ette ei näe.

Kannatanu isik ja tema kaasamine karistuse mõistmise protsessi on problemaatilised. Kannatanu isiku arvestamine viib nii kannatanute kui süüdistatavate omavahelise ebavõrdsuseni. Küsimus on selles, kas iga kord tuleb kuriteo hukkamõistmisel arvesse võtta nõ standardset kahju või hinnata kahju vastavalt konkreetsele olukorrale. Kannatanu seisukoha arvestamist karistuse liigi või määra puhul peetakse ühelt poolt relevantseks, teisalt irrelevantseks. Kannatanu arvamuse irrelevantsus seisneb paljuski süüdistatavate võrdse kohtlemise tagamises, kuna üks kannatanu võib olla kättemaksuhimuline, teine andestav.

Kannatanu õiguste sätestamine seaduses sõltub paljuski nende enda aktiivsusest. Kui näiteks USA-s ollakse varmad enda õiguste eest seisma, taotledes oma huvide ja õiguste tegelikku arvestamist ning kaitset, siis Eestis ollakse üsna tagasihoidlikud. Tagasihoidlikkus on põhjustatud suures osas teadmatusest oma õiguste olemasolus. Samas ei pole vähem tähtis juristkonna suhtumine kannatanusse. Oluline on vältida sekundaarset viktimizeerimist.

USA-s on kannatanust saamas täieõiguslik menetlusosaline. Seal ei räägita kannatanust kui kriminaalmenetluse poolest, kuna see ei haaku menetluse võistlevuse põhimõttega. Ka Eestis tuleks võtta kindel seisukoht, kas kriminaalmenetluse võistlevuse põhimõtet arvestades on kannatanu ainult menetlusosaline või ka kohtumenetluse pool. Mõlemal juhul on oluline silmas pidada süüdistatava õiguste jätkuvat tagamist ning kaitset. Teiseks tuleb lahendada kannatanu ja prokuröri suhe: kas ja kes peaks kelle huvidega arvestama.

Summary

Victim in criminal proceedings

Nowadays the state has the exclusive right to punish criminals. Therefore it must conduct criminal procedure according to law. The state has to consider and protect the accused's rights but there has been less concern about protecting the crime victim's rights.

Many common law jurists have developed different theories about criminal procedure. For example, professor H. L. Packer created two models of criminal procedure, the crime control model and the due process model – none of which consider the rights of the victim. Many years later K. Roach and D. E. Beloof realised that the existing theoretical models no longer explain different procedures and decisions made within the criminal justice system. They developed new models that also recognise the victim as a participant in criminal proceedings. The new models have roots in both the restorative justice theory and in the retributive justice theory or theory of punishment. In the year of 2008 J. W. Stickels believed that the attempt to satisfy the victim's interests has become the primary value of the criminal justice system.

There has been a lot of debate whether and how to include the victim in criminal proceedings. Some think victims are too emotional, do not have necessary knowledge and are useless. Victims' supporters on the contrary say that it is fair to give victims the right to participate. Some even believe that the victim and the accused should have equal rights.

The victim could have many functions. He can just be a complainer or a witness. In the inquisitorial system he can participate as a private party and file a civil action. Many courts propose that a victim can receive a compensation from the accused in a civil matter. But usually this is not an option for the victim. Filing a civil action is different from a criminal matter in its quality. In some jurisdictions it is possible for the victim to act as a private prosecutor or a substitute prosecutor.

When a victim does not have an autonomous role in criminal proceedings, one may wonder if the prosecutor as a representative of the state has also the duty to represent and stand for the interests of the victim. This kind of relationship resembles a client-lawyer relationship. It may be difficult, if not impossible for the client-lawyer relationship to function because the prosecutor and the victim may dissent on different issues.

Many questions arise when we talk about the victim in the context of adversarial procedure. There are traditionally two competing parties, the accused and the prosecutor. As J. Doak notes, one cannot make the victim a party to the proceedings without ruining the structure of the adversarial system. E. C. Blondel has offered two different ways for the victim to participate without contradicting the adversarial procedure: he can act as an *amicus curiae* or as a relator in case of *qui tam* statutes.

The Code of Criminal Procedure (CCP) of Estonia makes the victim a participant in the criminal proceedings. It also provides that the victim is a party to a court proceeding. Whilst the victim is a party to a court proceeding, he can use rights like summoning witnesses and cross-examining the accused. If used, these rights might not present a problem when the victim participates through a representative. But when participating by himself while not having any education in law, this probably causes more trouble than satisfies the interests of the victim or other participants.

The rights of the victim may be divided into service rights and procedural rights. The former denotes rights like notifying the victim of any procedural acts or providing him a translator if he is not fluent in Estonian. Procedural rights are set forth in § 38(1) of the CCP. For example, a victim has the right to submit evidence, participate in the court hearing and give consent to the application of settlement proceedings or refuse to give such consent.

When giving victims more rights, we come to the question of balance of rights between the victim and the accused. Whilst service rights of the victim should not cause any concern, procedural rights do. The presumption of innocence collides with the presumption of victim. The latter is a premise that allows to hold someone a suspect or to judge the accused. These two concepts are implemented in every criminal matter, although they are inversely proportional. Because of this characteristic, the competing rights of the victim and the accused lead to a zero-sum game.

Victims of crime are mostly interested in participating in the sentencing process. Some jurists say that it is irrelevant what a victim has to say because he may be vindictive or forgiving, willing to confront the accused or afraid of him etc. These differences produce incomparable court judgments among comparable crimes. Nevertheless, victim impact statements are a much used way in the USA to give the victim a chance to participate in the sentencing phase.

Estonian criminal law does not provide such instrument but similar testimony is not forbidden.

Victim supporters movements are very common in the USA and they have an influential voice when it comes to enacting victims' rights. In 2004 the Crime Victims' Rights Act (CVRA) was approved by the Senate. This statute gives victims a set of rights, most of them are service rights. The CVRA is primarily based on the victim's right to be treated with fairness and with respect for the victim's dignity and privacy. These rights are now enforced effectively by the US courts.

As noted earlier, the CCP is obscure when it comes to defining the role of the victim. Although crime victims in Estonia are not as powerful force as in the USA, they are eager to put their rights in use. But this is impeded by the poor regulation in the CCP. First of all, the legislator has to decide whether the victim is a party to a court proceeding or not, keeping in mind the procedure's adversarial style. Secondly, the rights of the victims must be formulated clearly and simply. The easiest way to grant victims their rights is to take example from the core of the CVRA: victims need fairness and respect. All in all it is not important if a victim cannot cross-examine the accused. To avoid secondary victimisation, victims of crime need to feel that they are necessary and not ostracised. That enables them to agree with the output of criminal proceedings better.

Kasutatud kirjandus

1. Adomeit, K. jt. Ladina-eesti õigussõnastik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2005.
2. Albrecht, P. A. The Functionalization of the Victim in the Criminal Justice System. – Buffalo Criminal Law Review, 1999, Vol 3, No 1, p 91 ff.
3. Ashworth, A. The Criminal Process : An Evaluative Study. Oxford: Clarendon Press, 1995.
4. Beloof, D. E. The Third Model of Criminal Process: The Victim Participation Model. – Utah Law Review, 1999, No 2, p 289 ff.
5. Blackstone, W. Commentaries on the Laws of England. Vol 3. Available: <http://www.lonang.com/exlibris/blackstone/bla-301.htm>, 16.04.09.
6. Blondel, E. C. Victims' Rights in an Adversary System. – Duke Law Journal, 2008, Vol 58, No 2, p 237 ff.
7. Doak, J. Victims' Rights in Criminal Trials: Prospects for Participation. – Journal of Law and Society, 2005, Vol 32, No 2, p 294 ff.
8. Edwards, I. An Ambiguous Participant: The Crime Victim and Criminal Justice Decision-Making. – The British Journal of Criminology, 2004, Vol 44, No 6, p 967 ff.
9. Edwards, I. Victim Participation in Sentencing: The Problems of Incoherence. – Howard Journal of Criminal Justice, 2001, Vol 40, No 1, p 39 ff.
10. Eesti Vabariigi Justiitsministeerium. Kuritegevus Eestis 2007. Arvutivõrgus. Kättesaadav: <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=39939/Kuritegevus+Eestis+2007.pdf>, 14.03.09.
11. Eesti Vabariigi põhiseadus: kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura, 2002.
12. Encyclopedia of Crime and Justice. Vol 4. New York: Free Press, 1983.
13. Esposito, R. Ross, B. Calling All Victims: Madoff Expected to Plead Guilty. – ABC News, 06.03.09. Available: <http://abcnews.go.com/Blotter/story?id=7022977&page=1>, 26.03.09.
14. Federal Judicial Center. The Crime Victims' Rights Act of 2004 and the Federal Courts. 2008, p 1. Available: [http://www.fjc.gov/public/pdf.nsf/lookup/cvra0806.pdf/\\$file/cvra0806.pdf](http://www.fjc.gov/public/pdf.nsf/lookup/cvra0806.pdf/$file/cvra0806.pdf), 16.05.09.
15. Giannini, M. M. Equal Rights for Equal Rites?: Victim Allocution, Defendant Allocution, and the Crime Victims' Rights Act. – Yale Law & Policy Review, 2008, Vol 26, No 2, p 431 ff.

16. Hays, K. Judge Accepts BP Blast Deal Over Victims' Objections. – Houston Chronicle, 12.03.09. Available: <http://www.chron.com/disp/story.mpl/business/energy/6307750.html>, 25.03.09.
17. Justiitsministri ettekanne Riigikogus „Kriminaalpoliitika arengusuundade aastani 2010“ täitmise kohta 2008. aastal. Arvutivõrgus. Kättesaadav: <http://www.just.ee/40457>, 17.05.09.
18. Kaminer, W. Victims Versus Suspects. – The American Prospect, 20.11.02. Available: http://www.prospect.org/cs/articles?article=victims_versus_suspects, 06.04.09.
19. Kass, M. Laiksoo peab kolm kuud trellide taga veetma. – Postimees, 03.11.08. Arvutivõrgus. Kättesaadav: <http://www.postimees.ee/?id=45833>, 22.03.09.
20. Kergandberg, E. Sillaots, M. Kriminaalmenetlus. Tallinn: Juura, 2006.
21. Kriminaalmenetluse seadustiku eelnõu 594 SE I seletuskiri. Arvutivõrgus. Kättesaadav: <http://web.riigikogu.ee/ems/saros-bin/mgetdoc?itemid=003674541&login=proov&password=&system=ems&server=ragne11>, 06.04.09.
22. Lerner, M. J. Miller, D. T. Just World Research and the Attribution Process: Looking Back and Ahead. – Psychological Bulletin, 1978, Vol 85, No 5, p 1030 ff.
23. O'Hara, E. A. Victim Participation in the Criminal Process. – Journal of Law and Policy, 2005, Vol 13, No 1, p 229 ff.
24. O'Hear, M. M. Punishment, Democracy, and Victims. – Federal Sentencing Reporter, 2006, Vol 19, No 1, p 1 ff.
25. Packer, H. Two Models of the Criminal Process. – University of Pennsylvania Law Review, 1964, Vol 113, No 1, p 1 ff.
26. Roach, K. Four Models of the Criminal Process. – The Journal of Criminal Law and Criminology, 1999, Vol 89, No 2, p 671 ff.
27. Roth, E. Prosecution Service Function within the Hungarian Criminal Justice System. – European Journal on Criminal Policy and Research, 2008, Vol 14, No 2-3, p 289 ff.
28. Senate Approves Kyl/Feinstein Crime Victims Rights Bill. – News from Senator Feinstein, 22.04.2004. Available: <http://feinstein.senate.gov/04Releases/r-vicrights-vote.pdf>, 13.05.09.
29. Stickels, J. The Victim Satisfaction Model of the Criminal Justice System. – Journal of Criminology and Criminal Justice Research & Education, 2008, Vol 2, No 1, p 1 ff.
30. The Essays of Francis Bacon. Of Revenge. Available: http://oregonstate.edu/instruct/phl302/texts/bacon/bacon_essays.html, 06.04.09.
31. United States v Bernard L. Madoff. Available: <http://www.usdoj.gov/usao/nys/madoff.html>, 26.03.09.

32. Victims' and Defendants' Rights: Can They Be Reconciled? – Legal Action Group Briefing Paper, April 2005. Available: <http://www.rethinking.org.uk/informed/lagbriefing.pdf>, 06.04.09.
33. Vidmar, N. Retribution and Revenge. – In Joseph Sanders & V. Lee Hamilton (Eds), Handbook of Justice Research in Law, 2000, New York: Kluwer Academic/Plenum, p 31 ff.
34. Von Hirsch, A. Jareborg, N. Gauging Criminal Harm: A Living-Standard Analysis. – Oxford Journal of Legal Studies, Oxford University Press, 1991, Vol 11, No 1, p 1 ff.
35. Wolfgang, M. E. Basic Concepts in Victimological Theory: Individualization of the Victim. – In H. J. Schneider (Ed), The Victim in International Perspective, New York: Walter de Gruyter, 1982, p 47 ff.

Kasutatud normatiivaktid

Eesti õigus

1. Eesti Vabariigi põhiseadus. 28. juuni 1992. a – RT 1992, 26, 349; RT I 2007, 33, 210.
2. Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. – RTII, 01.04.1996, 11/12, 34.
3. Euroopa Liidu Nõukogu 15. märtsi 2001. a raamotsus nr 2001/220/JSK ohvri seisundi kohta kriminaalmenetluses – EÜT L 82, 22.03.2001, lk 1 jj.
4. Karistusseadustik. 6. juuni 2001. a – RT I 2001, 61, 364; RT I 2009, 19, 114.
5. Kriminaalmenetluse seadustik. 12. veebruar 2003. a – RT I 2003, 27, 166; RT I 2008, 52, 288.
6. Ohvriabi seadus. 17. detsember 2003. a – RT I 2004, 2, 3; RT I 2008, 56, 313.
7. Vägivallakuritegude ohvritele hüvitise maksmise Euroopa konventsioon. – RTII, 13.12.2005, 32, 109.

USA õigus

1. Crime Victims' Rights Act 18 U.S.C. § 3771. Available: http://www.usdoj.gov/usao/eousa/vr/cvra/18_USC_3771.html, 17.05.09.
2. USA konstitutsioon kommentaaridega. Arvutivõrgus. Kättesaadav: <http://estonia.usembassy.gov/pohiseadus.php>, 22.03.09.

Kasutatud kohtupraktika

Eesti kohtupraktika

1. Pärnu Maakohtu 31. juuli 2008. a otsus kriminaalasjas nr 1-08-6547.
2. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 19. oktoobri 2004. a otsus nr 3-1-1-94-04 (RTIII, 09.11.2004, 27, 293).
3. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 6. juuni 2005. a määrus nr 3-1-1-56-05 (RTIII, 01.07.2005, 22, 222).
4. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 27. juuni 2005. a otsus nr 3-1-1-34-05 (RTIII, 14.07.2005, 24, 252).
5. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 15. märtsi 2006. a määrus nr 3-1-1-18-06 (RTIII, 10.04.2006, 10, 91).
6. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 3. aprilli 2006. a määrus nr 3-1-1-1-06 (RTIII, 26.04.2006, 12, 113).
7. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 7. märtsi 2007. a otsus nr 3-1-1-125-06 (RTIII, 23.03.2007, 11, 85).
8. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 13. juuni 2007. a määrus nr 3-1-1-16-07 (RTIII, 28.06.2007, 26, 214).
9. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 2. oktoobri 2007. a määrus nr 3-1-1-49-07 (RTIII, 16.10.2007, 33, 265).
10. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 26. märtsi 2009. a otsus nr 3-1-1-5-09 (RTIII, 09.04.2009, 16, 115).
11. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 7. mai 2009. a otsus nr 3-1-1-21-09.
12. Tallinna Ringkonnakohtu 03. novembri 2008. a otsus kriminaalasjas nr 1-08-6547.

USA kohtupraktika

1. In re: Dean, 527 F.3d 391 (5th Cir 2008).
2. Kenna v United States District Court (Kenna I), 435 F.3d 1011 (9th Cir 2006). Available: <http://cases.justia.com/us-court-of-appeals/F3/435/1011/641935/>, 17.05.09.
3. Kenna v United States District Court (Kenna II), 453 F.3d 1136 (9th Cir 2006). Available: <http://cases.justia.com/us-court-of-appeals/F3/453/1136/484797/>, 17.05.09.
4. Payne v Tennessee, 501 U.S. 808 (1991). Available: <http://supreme.justia.com/us/501/808/case.html>, 17.05.09.